

KIRIM'IN KISA TARİHİ

M. AKİF KİREÇCİ
SELİM TEZCAN

YAYIN NO

24

Ankara, 2015

İnceleme
Araştırma
Dizisi

YAYIN NO: 24

KIRIM'IN KISA TARİHİ

Yazar

M. Akif Kireççi - Selim Tezcan

Çeviri

Can Eyüp Çekiç

Yayın Koordinatörü

Halil Ulusoy

Tasarım-Baskı

SFN Televizyon Tanıtım Tasarım

Yayıncılık Ltd. Şti.

Tel: 0312 472 37 73-74

www.sfn.com.tr

Kireççi, M. Akif

Kırım'ın kısa bir tarihi / M.Akif Kireççi, Selim Tezcan ; çeviri: Can E. Çekiç. – Ankara:

Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2015

64 s: 19x27 cm. – (Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi
inceleme-araştırma dizisi ; yayın no: 24)

ISBN: 978-9944-237-31-4

1.Kırım – Tarih I. Tezcan, Selim II.

947.71

Baskı Tarihi: **Eylül 2015**

© Ahmet Yesevi Üniversitesi

Mütevelli Heyet Başkanlığı

Adres:

Taşkent Cad. Şehit H. Temel Kuşuoğlu Sok. No: 30 06490 Bahçelievler/ANKARA

Tel: 0312 216 06 00 • Faks: 0312 216 06 09

www.ayu.edu.tr • yayinlar@yesevi.edu.tr

Adres:

Ehlibeyt Mahallesi 1271. Sokak Ekşioğlu İş Merkezi 16/9 06520 Balgat-Çankaya/ANKARA

Tel: +90 312 232 62 22 • Fax: +90 312 231 01 11

info@asem.org.tr

Eserde ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarlarının olup,
Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığının görüşlerini yansıtmazlar.

İçindekiler

Sunuş	4
Ön Söz	6
Özet	8
Giriş	10
Bölüm 1: Hanlık Dönemi	11
Hanlığın Kuruluşu ve Osmanlı İmparatorluğu'na Bağlanması.....	12
On Beşinci Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-Kırım-Rus İlişkileri.....	17
Rusya'nın Kazan ve Astrahan İşgallerinden Sonra İlişkilerde Yeni Dönem.....	20
Rusya'nın Avrupa'da Büyük Bir Güç ve Osmanlı'nın Rakibi Olarak Ortaya Çıkması.....	23
Artan Rus Baskısı ve Kırım'ın İşgali.....	26
Bölüm 2: Rus Hâkimiyeti (1783-2014)	33
Çarlık Yönetimi Altında Kırım Tatarlarının Durumu.....	34
Yeni Tatar Entelijansiyası ve Gelişen Ulusal Hareket.....	41
Rus Devrimi ve Erken Bolşevik Yönetimi Sırasında Kırım.....	44
Tatarların Bastırılması ve Kırım'dan Sürülmesi.....	46
Kırım'dan Sürgün Yılları.....	52
Bölüm 3: Sonsöz: Dönüş ve Bugün	55
Ek: Kırım Tarihi Zaman Çizelgesi	58
Kaynaklar	61
Fotoğraf ve Resim Kaynakları	64

Kırım, tarihi boyunca Rusya'nın Karadeniz'e inme ve Güney'de nüfuz sahibi olma politikalarının kilit noktası olmuştur. Bölgenin İslamî karakteri ve kültürel kodlarının farklılığından dolayı Rusya bölgede tutunamamış ve bölgede işgal, sürgün, katliam, kültürel asimilasyon politikaları uygulamıştır.

Kırım'ın 1475'te Fatih Sultan Mehmet döneminde fethedilmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğunun Doğu Avrupa'daki gelişmeleri kontrol etmesi sağlanmıştır. Kırım Osmanlı hâkimiyeti altındayken, 1784 yılından itibaren işgal politikalarını uygulamaya geçiren Rusya XIX. yüzyıl da dâhil olmak üzere yüzyıllarca süren acılara sebebiyet vermiş ve bölge Müslümanlarını ana vatanlarını terk etmek zorunda bırakmıştır. Sovyetler Birliği döneminde de durum değişmemiştir. 1944 yılında Stalin tarafından uygulanan ve insanların yollarda kıyımıyla sonuçlanan tehcirin hatıraları ise Tatarlarda unutulması imkânsız acılara sebep olmuştur. "Büyük Sürgün" olarak anılan hadisenin neticesinde birçok Kırım Tatarının hayatını kaybettiği bilinmektedir. 1928'de bütün Sovyetler Birliği çapında başlatılan sert politikalarından Kırım Tatarları da nasibini almıştır. On binlerce Kırım Tatar köylüsü "kulak" oldukları iddiasıyla Urallara, Sibiryaya ve başka yerlere sürülmüştür. Tatarların Kırım yarımadasından toplu göçüyle yetinmeyen Rus makamları, yüzlerce yıllık Kırım Türk-İslam kültür ve medeniyetinin izlerini silmeye girişmiş, yer adları, yarımada'nın Hristiyan- Ortodoks geçmişi olduğunu ve Müslümanların sadece istilacı olduğunu göstermek için, özgün ya da uyduruk Yunanca isimlerle değiştirilmiştir.

Tüm bunlarla birlikte XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kırımlı İsmail Gaspıralı'nın Kırım millî bilincini barışçıl ve insancıl yöntemlerle uyandırma gayesine matuf olarak başlattığı Usûl-i Cedîd reformu hem Kırım hem de bütün Rusya Türkleri arasında büyük yankı uyandırmıştır. Altın Orda devletinden başlayarak bu bölgede tam beş asır kesintisiz bir Müslüman hâkimiyetinin olduğu tartışmasızdır. Bu Müslüman hâkimiyeti bir fethin değil, o coğrafya üzerinde yaşayan insanların İslam dinini kabul etmesinin sonucunda ortaya çıkmıştır.

Kırım tarihi, acının, sürgünün, hüznün, baskının, zulmün tarihidir, hem de aynı zamanda mücadelenin tarihidir. Kırım halkı, tarihleri boyunca haklarına ve onurlarına sahip çıkarak mücadele etmiştir. Bugün Kırım'ı ilhak eden Rusya karşısında direnen Kırım Tatarlarının tavırları bu tarihi izlerle anlaşılır hâle gelmektedir.

Elinizdeki bu çalışma Kırım'ın tarih boyunca hangi süzgeçlerden geçtiğini gözler önüne sermektedir. Çalışmanın hazırlanmasında emeği geçen Doç. Dr. M. Akif Kireççi ve Yrd. Doç. Dr. Selim Tezcan'a şükranlarımı sunuyorum.

Son yıllarda Rusya Federasyonu ile Ukrayna arasında yaşanan olaylar hiç kuşkusuz Rusya ile Batı arasında yaşanan büyük bir çekişmenin yansımalarıdır. Bu krizde Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı ile sonuçlanan olaylar dünya kamuoyuna yansırken, Kırım Yarımadası'nın tarih boyunca Rusya ya da Ukrayna'ya bağlı olduğu ve Slavların bu coğrafyanın yerli unsuru olduğu algısı yerleşmiştir. Hâlbuki tarihi gerçekler farklıdır. Gerçekte yarımadanın geçtiğimiz bin yıl içindeki asli unsuru Türkçe konuşan Kırımlılardır ve azınlık durumuna ancak Kırım'ın 1783'te Rusya tarafında işgal edilmesiyle düşmüşlerdir. İlerleyen süreçte Kırım'ın yerli nüfusu (aslen Kıpçak Türkleri olan) Tatarlar, önce Çarlık sonra da Sovyet yönetimleri altında yarımadadaki varlıklarının yok edilmesine dönük sistematik baskılarla karşı karşıya kalmışlardır. Bu baskıların en son örneklerinden birisi olarak Kırımlıların 1944'te tamamen yurtlarından sürülmesi örnek olarak gösterilebilir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Ukrayna'ya devredilen yurtlarına dönmelerine izin verilen Kırımlılar, ilan edilen hakların tersine, yine sistematik olarak ayrımcılığa maruz bırakılmışlar, özlenen normal vatandaşlık haklarına bir türlü kavuşamamışlardır. Kırım'ın yerli nüfusundan yurtlarına dönenlere mecliste daimi temsil hakkı verilmediği gibi iktisadi, toplumsal ve kültürel haklarını yeniden kazanma çabaları önünde de büyük engeller çıkarılmıştır. 2014'te Rusya tarafından ilhak edildikten sonra Rusya'nın Tatar dini ve kültürünün korunmasına dönük vaatlerine rağmen Kırım Tatarlarının durumlarındaki belirsizlik devam etmektedir.

Bu çalışma, Kırım Tatarlarının tarihine ışık tutmanın bugünkü durumlarını anlama açısından yararlı olacağı düşüncesi ile kaleme alınmıştır.

Doç. Dr. Mehmet Akif Kireççi
Yrd. Doç. Dr. Selim Tezcan

ÖZET

KIRIM'IN KISA TARİHİ

Bu çalışma, önemli bir iktisadi ve siyasi ehemmiyete sahip bir bölge olan Kırım yarımadası ve bölgenin yerli etnik grubu olan Kırım Tatarlarının tarihinin izini sürmektedir. Makale, yarımadanın, on üçüncü yüzyılın ortasında Cengiz Han'ın torunu tarafından ele geçirilmesi ve bunun sonucu olarak Altınordu Devleti'ne katılmasını irdeleyerek başlamaktadır. Birçok yıkıcı mücadele sonucunda, iki yüzyıl sonra Kırım Hanlığı bağımsızlığını kazanır. Yarımada üzerinde Cenovalı tacirlerle ortaya çıkan anlaşmazlıklar sonucu Hanlık ve Osmanlı İmparatorluğu arasında kurulan ittifak ile Kırım Hanlığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümlerine altına girer. Rusya ile özellikle Kazan ve Astrahan için iki yüzyıl sürdürülen mücadele; kazançlar, talepler ve güç kayıpları ile devam eder. 1654'te Rusya, Doğu Avrupa'da dikkate alınması gereken bir güç hâline gelse de, Osmanlı, ikinci Viyana seferinde bozguna uğrayana dek bu tehdidi ancak dolaylı olarak hisseder. Ruslar, on sekizinci yüzyılın ilk döneminde özellikle Osmanlı İmparatorluğu'na olan bağımlılığı nedeniyle Hanlığa baskı yapmayı sürdürür. Kırım Tatarları'nın izleyen sürede Rus destekli Han'a karşı ayaklanmaları, Rusların Kırım'ı istila etmesine bahane olur. Bu gelişmeden sonra sistematik olarak mallarından mahrum bırakılmaya dönük siyaset ve gayrimüslimler lehine göçe zorlanmaları, on binlerce Tatar'ın bölgeyi terk etmesine neden olur. Kırım Savaşı'nın yol açtığı göçler sonucu Kırımlılar, anayurtlarında azınlık durumuna düşer. İlerleyen yüzyılın büyük bir bölümü, Tatarlar ve etnik kimliklerinin işaretlerine dönük iyileştirme vaatleri ve zayıf tavizler dönemini izleyen gitgide şiddetlenen kısıtlamalar, zorla göçler ve yarımadadan Müslüman Tatar mirasını silmeye dönük çabalar ile geçer. Bu süreç, Mayıs 1944'te, Almanlarla işbirliğine gittikleri mazeretiyle tüm Tatarların yarımadadan sürgün edilmesi ile zirveye ulaşır. Bu işlem sonucu sürgün edilen Tatarların neredeyse yarısı olan yüz bin Tatar hayatını kaybeder. 1920'lerde kurulan Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 1946'da vilayet (oblast) hâline getirilerek, 1954'te Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanır. Sürgündeki Tatarların yer değiştirmelerine dönük ağır kısıtlamalar iki yıl sonra hafifletilse de, Kırım'a dönüş için verilen iznin uygulanması, Tatarlar arasında kurulan yeni bir millî hareketin iyileştirmeler için Sovyet makamlarına başvurmasına rağmen zor ya da imkânsız olmaya devam eder. Tatarlar, Gorbaçov'un *glasnost* döneminde Kırım'a dönmeye başlar, ancak yerel makamlar ülkeye geri dönüşü engellemeye devam eder. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile Otonom Kırım Cumhuriyeti kurulur, ancak yeni hükümet geri dönen Tatarları yönetime almaz. 2014 başlarında Rus ya da AB yanlısı toplulukların gösterileri ile başlayan süreçte, 11 Mart 2014'te, Rus yanlısı Otonom Kırım Cumhuriyeti Meclisi bağımsızlık ilan eder. Beş gün sonra, Tatarlar tarafından büyük ölçüde boykot edilen referandum ile Kırım, Rusya Federasyonu'na katılır.

GİRİŞ

KIRIM'IN KISA TARİHİ

2014 başlarında Ukrayna'da meydana gelen ayaklanmalarda, Rus birlikleri Kırım'ı işgal etti. Buna müteakip gerçekleştirilen referandum sonucu, içeride ve dışarıda yapılan protestolara rağmen Kırım, Rusya'ya ilhak edildi. Sokaktaki protestocular arasında, çoğu 1944'te başlayan sürgün döneminden sonra ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla yarımadaya dönebilen Kırım Tatarları da vardı. Rusya'nın yaşam kalitelerinin iyileştirilmesine ve Tatar dini ve kültürünün korunmasına dönük vaatlerine rağmen Tatar nüfusunun %99'u referanduma katılmadı. Bu boykot, Hanların Moskova'yı işgali ve Rus prenslerinden alınan vergiler ile başlayan ve yüzyıllar süren Tatar-Rus anlaşmazlığının toplumsal bellekte kalan izleriyle ilişkilendirilebilir. İlerleyen süreçte Tatarlar, önce Çarlık sonra da Bolşevik yönetimleri tarafından Kırım yarımadasındaki varlıklarının (geçmiş ve şimdiki zamanda) yok edilmesine dönük sistematik çabalar ile karşı karşıya kaldı.

Günümüzde, Kırım yarımadası denildiğinde çoğu kişi, kendiliğinden bölgenin daima Rusya ya da Ukrayna'ya bağlı olduğunu ve Slavların bu coğrafyanın yerli unsuru olduğunu varsaymaktadır. Ne var ki, gerçekte yarımadanın geçtiğimiz bin yıl içindeki asli unsuru Türkçe konuşan Kırımlılardır ve azınlık durumuna Kırım'ın ancak 1783'te Rusya tarafında işgal edilmesiyle düşmüşlerdir. Bu makale, okuyucunun, Kırım Tatarlarının geçmişi ve bugünkü vaziyetini daha iyi anlaması için modern çağa kadar yaşanan tarihsel olayları anlatacaktır.

HANLIK DÖNEMİ (1441-1783)

BÖLÜM

- ↳ Hanlığın Kuruluşu ve Osmanlı İmparatorluğu'na Bağlanması
- ↳ On Beşinci Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-Kırım-Rusya İlişkileri
- ↳ Rusya'nın Kazan ve Astrahan İşgallerinden Sonra İlişkilerde Yeni Bir Dönem
- ↳ Rusya'nın, Avrupa'da Büyük bir Güç ve Osmanlı'nın Rakibi Olarak Ortaya Çıkması
- ↳ Kırım Üzerinde Artan Rus Baskısı ve Kırım İşgali

HANLIĞIN KURULUŞU VE OSMANLI İMPARATORLUĞU'NA BAĞLANMASI

Çoğunlukla zapt edilmiş Kıpçak Türklerinden oluşan Altınordu Tatarları,¹ Kırım'a ilk defa 1239'da girmiştir. Bu zamanda, yarımadanın genelinde Hazarların yıkılmasıyla bölgeye gelen çoğunluğu Kıpçak olan Türkler bulunuyordu.² On dördüncü yüzyılda, yönetimdeki Cuci Hanedanlığının üyeleri arasında çıkan anlaşmazlıklar sonucu Altınordu İmparatorluğu çözülmeye başladı. Tartışma, Ulu-Yurt olarak adlandırılan aşağı Volga havzasında bulunan imparatorluğun merkez kısmı ve buna bağlı olan Ulu-Han unvanı üzerineydi. Çözülme, bağımsız Kırım Hanlığı'nın yolunu açtı. Toktamış Han, imparatorluğu kısa bir süre de olsa birleştirse de, Timurlenk'e mağlup oldu; Toktamış'ın oğulları ve bunların aşiretleri yeniden birleşme çabalarını sürdürdü. Bu dönemde tahtta hak iddia edenlerin sığınağı ve Altınordu toprakları içinde giderek bağımsız bir siyasi birim hâline geldi. Ancak, bağımsız Kırım Hanlığı, Toktamış'ın oğullarından biri olan Hacı Giray dönemine dek kurulamadı.³ Kırım Hanları, Altınordu'dan bağımsız kalma çabalarına rağmen, Rus beylikleri de dâhil olmak üzere devletin tümüne hâkim olma iddialarını sürdürdüler.⁴ Yarımada hâkimiyet sağlamak için ise, Karadeniz'deki Cenova kolonilerini boyunduruk altına alma göreviyle yüzleştirdiler. Amaç, kolonicileri, Hanlığın işlerine karışmaktan menetmek ve gelişen Kırım ticareti üzerindeki Cenova rolünü kısıtlamaktı. Bağımsızlığı koruma amaçlı Kırım çabaları, Altınordu Hanı Said Ahmet'in Batı topraklarının kontrolünü tekrar ele geçirme mücadelesi sırasında da sürdü. Cenova ile süregelen mücadele, Kırımlıları Osmanlılar ile ittifak kurarak Osmanlı'nın korumasını ve hükümlerini kabul etmeye sevk etti.⁵

Kırımlıların Osmanlı'dan yardım talep ettiği dönemde, tahta aday olanların ve Kırım aristokrasisinin anlaşmazlık içerisinde bulunmasından faydalanan Altınordu Hanı ve Kefe Cenovalıları, Kırım'ın içişlerine karışıyordu. Ne var ki, 1475'te Osmanlılar, başarılı bir hamleyle fırsatı değerlendirerek, Kırım tarafının yardım isteğine olumlu cevap verdi. Böylece, tek hareketle Kefe'yi ve kıyıda bulunan diğer Cenova kolonilerini ele geçirerek, Kırım Hanlığı'nı Osmanlı'nın bir parçası hâline getirdiler. Bu dönemde Kırım üzerindeki Osmanlı ilgisi, kendileri için büyük ehemmiyete haiz olan Karadeniz ticareti ve güvenliğinden kaynaklanmaktaydı. İstanbul halkının ihtiyaç duyduğu tahıl, yağ, bal, tuz, balık ve et, deniz

1 Iskander Uzmilov ve Mirqasim Usmanov, "The Djocid Nation and its Islamization: Muslim Culture of the Golden Horde Period," *Tatar History and Civilization* içinde 75-115 (İstanbul, 2010), 94-5; Tatarların kökeni hakkındaki teoriler üzerine bkz. Damir İshaqov, "Introduction," *Tatar History and Civilization* içinde 17-31 (İstanbul, 2010), 18-20.

2 *İslam Ansiklopedisi*, "Kırım" maddesi.

3 Bu hükümdarlığın tarihleri belirsiz olsa da ilk basılan para 1441-42 tarihidir.

4 Halil İnalıcık, "Struggle for East-European Empire: 1400-1700-the Crimean Khanate, Ottomans and the Rise of the Russian Empire," *The Turkish Yearbook* 21 (1991), 1-2; Halil İnalıcık, "Kırım Hanlığı," *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXV, 450; Damir İshaqov, "Islamic Turco-Tatar States in the 15th-16th Centuries," *Tatar History and Civilization* içinde, 117-78 (İstanbul, 2010), 121-23

5 Halil İnalıcık, "Yeni Vesikalara göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi," *Bellekten* 8 (1944), 192-93.

yoluyla kuzeyden temin edilmekteydi. Bu nedenle, Fatih Sultan Mehmed döneminden (1451-1481) başlayarak Osmanlılar bölgeyi, Karadeniz ticaretine egemen olmak ve Karadeniz'in kuzey bozkırlarını et üretimi ve hayvan yetiştiriciliğine ayırarak Osmanlı iktisadının bütünlüycü bir parçası hâline getirdi.⁶ Elde edilen bölge ekonomisi, Osmanlıların Karadeniz'in kuzeyinden düşük maliyetle buğday, et ve tuz almasını sağladı ve Kırımlıların da ihraç edilen Türk ve Avrupa gıysilerine, silahlarına, baharatına, şekerine ve mamul maddelerine ulaşmasının yolunu açtı. Bu yoğun ticaret ağı İstanbul'u her türlü faaliyet için bir çekim merkezi hâline getirdi ve fethini izleyen asır içinde kentin nüfusunun on kat artmasını sağladı.⁷ Kırımlılar, Osmanlılara hedeflerine ulaşmada yardım etti ve bu ilişki, Kırım'ın Rusya tarafından 1783'te işgal edilmesine dek sürdü.⁸

Ne var ki, Osmanlılar, Karadeniz'i bir iç deniz hâline dönüştürmeden önce, bölgedeki Latin varlığını bertaraf etmeliydi. İstanbul'un 1453'te fethedilmesine dek, Venedikliler ve özellikle Cenovalılar, Karadeniz ve boğazları ellerinde tutuyordu. İstanbul'un 1204'te Haçlılar tarafından ele geçirilmesinden sonra yerli halk üzerindeki Latin egemenliği ve istismarı, Bizanslıları ve erken Osmanlıları bunlara karşı mücadeleye itmmişti.⁹ Ege ve Karadeniz'de bulunan kaleleri üzerinden yürüttükleri korsanlık faaliyeti sonucu Müslüman nüfus, önemli zarar görmekteydi.¹⁰ Bizans'ın mirasçısı olarak İstanbul'u ele geçiren Osmanlılar, Latin karşıtı siyaseti sürdürdüler. Gaspçı olmalarına dayanarak, bölgedeki Latin varlığını

6 Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus İlişkileri," *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)* içinde, 25-36 (Ankara, 1999), 34.

7 Halil İnalçık, "The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans," *Essays in Ottoman History* içinde, 415-45 (İstanbul, 1998), 416.

8 Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus İlişkileri," *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)* içinde, 25-36 (Ankara, 1999), 34.

9 Halil İnalçık, "Closing of the Black Sea," 418.

10 İnalçık, "Ahidname Meselesi," 206.

sona erdirmeye çabaladılar.¹¹ Osmanlı hükümdarları, Cenova ve Venediklileri sefaletlerinin sorumlusu olarak gören yerli Ortodoks Hristiyanların hassasiyetlerine hitap ederek, bölgenin varlıklarını sömüren ve Karadeniz ekonomisinin gelişmesini yavaşlatan bu kolonyal güçlerin egemenliğine son vermeğe koyuldular.¹² Bu bağlamda II. Mehmed, yalnızca Amasra, Sinop ve Trabzon'u (1461'de) ve Boğdan'ı (1476'da) değil, 1475'te Kefe, Suğdak, Balıklava, Gözleve, Kerç ve Azak gibi Kırım limanlarını da ele geçirdi. Bu hamleler, Kırım Hanlığı üzerindeki Osmanlı hâkimiyetinin başlangıcıdır.¹³

Daha sonra Osmanlılar, çabalarını stratejik önemde bir kavşak ve ticaret ve lojistik yollarının güvenliğinin kontrolü için önemli olan Kırım yarımadası üzerinde yoğunlaştırdılar. Bölge, bir taraftan büyük Asya ticaret yollarının batıdaki son istasyonuydu. Öte yandan Kırım yarımadası, Doğu Avrupa'yı Küçük Asya'ya ve Akdeniz havzasına bağlayan doğal limanlara sahipti.¹⁴ Antik çağlardan beri Kırım limanları, bu bölgeler arasındaki ticaretin merkezleri idi. Birine hâkim olan diğerine de hâkim olacağı için, kaderleri İstanbul ve Boğazlara bağlıydı.¹⁵ Tüm Karadeniz havzası üzerinde hâkimiyet kurma arayışı, Osmanlıların Kırım limanlarını ele geçirmesine ve Kırım Hanlığı üzerinde egemenlik kurmalarına neden oldu.

Osmanlıların bu amacı gerçekleştirirken gösterdiği çaba sırasında olayların çetrefilli gidişatı, 1944'te yayınladığı bir çalışmasında tarihçi Halil İnalçık tarafından yeniden ele alındı.¹⁶ İnalçık'a göre 1466'da Hacı Giray'ın ölümüyle, tahta, Altınordu'nun da desteğini alan büyük oğlu Nur Devlet'in geçmesi gerekiyordu. Şirin aşiretinin ve başında bulunan Kefe beyi (tudun) Eminek'in öncülüğünü yaptığı bağımsız karakterli Kırım aristokrasisi, genç veliaht Mengli Giray'dan yana idi. Desteğin arkasında yatan neden ise, taht için borçlu kalacak olan Mengli'nin daha çok serbestiyet tanıyacağına olan inançtı. Taraflar arasında ortaya çıkan güç dengesi, hem Osmanlı'dan hem de Cenova'dan yardım istenmesine yol açtı. Yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı İstanbul'un fethini izleyen dönemde hâlâ mücadele içinde olan bu iki güç, tahtın rakip talip-

lerini desteklediler. İlk başta Nur Devlet başarılı oldu ve Mengli Giray Kefe'ye sığındı, ancak sonradan, 1468'de Eminek Bey ve Cenovalılar sayesinde tekrar güç kazandı. Yedi yıl sonra Eminek Bey, diğer aşiret ve beyler ile birleşip bir isyan çıkardığında Mengli Giray,

11 İnalçık, "Closing of the Black Sea," 418.

12 İnalçık, "Closing of the Black Sea," 443.

13 İnalçık, "Ahidname Meselesi," 195.

14 İnalçık, "Ahidname Meselesi," 191.

15 İnalçık, "Ahidname Meselesi," 193.

16 İnalçık, "Ahidname Meselesi," 185-229.

Osmanlılar ile işbirliği yaptığı şüphesi üzerine tahttan azledildi. Cenovalılar, iltica talep eden Mengli Giray'ı hapsetti ve tahta Nur Devlet'i geçirdi. Bunun üzerine Eminek Bey, Osmanlılardan yardım istedi. Bu fırsatı değerlendiren Fatih Sultan Mehmed, Kırım kıyısındaki Kefe ve diğer Cenova limanlarını ele geçirmek üzere Gedik Ahmed Paşa komutasındaki donanmayı görevlendirdi. Gedik Ahmed tarafından hapisten çıkarılan Mengli Giray, kardeşinin yerine tahta geçti ve verilen yardıma karşılık kendi statüsünü "tayin edilmiş kişi" olarak tarif etti ve Osmanlı Sultanı'na bağlılığını açıkladı. Böylece Osmanlılar, Kırım'da çıkarlarını sürekli tehdit eden Cenova kolonilerini bertaraf ederek, Kırım aristokrasisini müttefik hâline getirdiler.¹⁷ Altınordu'nun Kırım'ı elde etmek için

gösterdiği son bir çaba başarıyla geri püskürtüldü¹⁸ ve Kırım'ın güney kıyısında merkezi Kefe olan bir Osmanlı vilayeti kuruldu.

Böylece, Fatih Sultan Mehmed'in diplomatik ve askerî yetenekleri, Osmanlıların fazla çaba göstermeden ve kansız bir biçimde Kırım yarımadasının kontrolünü ele geçirmelerini sağladı. Bu yeni kazanım, Osmanlı İmparatorluğu için stratejik ve iktisadi değerini kısa

17 İnalçık, "Kırım Hanlığı," 451; İnalçık, "Struggle for East-European Empire," 2; İnalçık, "Ahidname Meselesi," 204-207; Alan W. Fisher, *The Crimean Tatars* (Stanford, 1987), 9.

18 Fisher, *Crimean Tatars*, 11.

sürede kanıtladı. Yukarıda bahsedildiği gibi Hanlık, Osmanlı ekonomisinin başlıca kalemleri için hayati bir kaynaktı. Stratejik bakımdan Doğu Avrupa'daki Osmanlı seferleri için gerekli insan ve malzeme kaynağını sağlıyordu. Hanlık askerleri, süvari ve piyade olarak sessiz ve ani bir biçimde ilerleyerek asıl ordu için yol açarlardı. Daha önemlisi, Hanlık, kuzeyde etkin bir savunma alanı oluşturarak, imparatorluğun kuzey sınırlarını Ruslara ve Leh-Litvanyalılarına karşı koruyordu. Bozkırdaki düzenli Tatar saldırıları, bu devletleri ve Karadeniz kıyılarını uzun süredir tehdit etmekteydi. Baskınlar, kuzeydeki fakir bölgelere sıkışmış ve güneydeki ılıman iklimin etkisiyle bereketi artmış bölgelerden faydalanamayan Rusların ekonomisini zayıflattı. Dahası, Rusya'nın üç önemli nehrinden ikisi (Don ve Dinyeper) Kırım limanlarında Karadeniz ile buluştuğundan, hem ithalat hem de ihracat için nehir yoluyla mal taşımak mümkün değildi. Rusların, Osmanlı gücüyle baş edemedikleri sürece durumu değiştirmek için yapabilecekleri fazla şey yoktu. Ancak on sekizinci yüzyılın sonunda Hanlığın zapt edilmesi sonucunda, mal taşımak için kıyılarda görünmeye başlanan Rus gemileri, Osmanlının gücüne beklenmedik bir darbe vurdu.¹⁹

¹⁹ Fisher, *Crimean Tatars*, 37-40.

ON BEŞİNCİ YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI-KIRIM-RUS İLİŞKİLERİ

Osmanlı-Rus rekabeti, ilerleyen dönemde daha da sonra yoğunlaştı. On beşinci yüzyıl sonlarında Osmanlılar, Leh-Litvanya ve Altınordu ittifakına karşı Rusları ve Kırım'ı savundu. Bu ittifak, Altınordu İmparatorluğu'nun kaybettiği topraklar için devletlerin verdiği mücadeleden sonucuydu. Kırımîliler, Toktamış Han'dan miras aldıkları tüm bu bölgenin hâkimiyeti için en güçlü adayken, Saray bölgesi hanları, Altınordu'yu diriltmek için Leh-Litvanyalı Jagellon Hanedanı ile işbirliği yaptılar. Kırım Hanı Mengli Giray, bu güçlü ittifakla baş edebilmek için hem Moskova Dük'ü ile kuvvetlerini birleştirdi hem de Osmanlı-Rus yakınlaşmasını cesaretlendirdi. Osmanlı, Rusların yardımına gelmekle güç dengesini temelden değiştirdi ve onları 1476-1502 yılları arasında Altınordu'nun Uluğ Hanlarından korudu. Böylece, Kırım-Rus eksenî üstün geldi ve Altınordu çözüldü.²⁰ Ancak, göreceğimiz üzere, bu zaferin nihai kazananı Kırım değil Rusya olacaktı. Bu ittifakla tarihinin en kritik dönemini atlatan Rusya, kendisiyle ittifak yapan Mengli Giray'ın niyetlerinin farkına vardı ve en sonunda Altınordu topraklarını ele geçirdi.²¹

Osmanlılar, Rusların yardımına gelerek, güç dengesini temelden değiştirdi ve onları 1472-1502 arasında, Altınordu'nun Uluğ Hanlarının saldırılarından korudu. Böylece, Kırım-Rus eksenî güçlendi ve Altınordu dağıldı.

Ancak, Kırım Hanları, Altınordu'nun parçalanmasıyla güçlenip bağımsızlık emareleri gösterince, Osmanlılar onlara karşı Ruslar ile ittifaka girmekten çekinmedi. Ruslar ise, yeni, güçlü Hanlığa temkinli yaklaşıyorlardı, Kırım'ın yeni hanı Muhammed Giray, Altınordu İmparatorluğu'nu yeniden canlandırmayı ve böylece Doğu Avrupa'da kendi egemenliğini kurmayı amaçlamaktaydı. Osmanlılar, Karadeniz'deki egemen konumlarını tehdit edecek büyük bir devletin kurulmasını önlemek ve Doğu Avrupa'da rakip devletlerle aradaki güç dengesini korumak amacındaydı.²² Osmanlılar, Muhammed Giray'ın Kefe üzerindeki iddiasını da tehdit olarak algılamaktaydı. Dahası, Mengli Giray'ın ölü-

20 İnalçık, "Struggle for East-European Empire," 2-4; Ishaqov, "Islamic Turco-Tatar States," 171-73.

21 İnalçık, "Osmanlı-Rus İlişkileri," 25.

22 Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)," *Bellekten* 46 (1948), 354-55.

müyle sona eren Kırım-Rus ittifakı sonunda bu iki güç, rakip hâline geldi. Bunun üzerine, Moldova üzerinde Leh-Litvanya ile anlaşmazlığa düşen Osmanlı, Kırım'dan destek talep ederken, Han, bu Osmanlı'ya karşı aynı grupla ittifak hâlindeydi. İki devlet arasındaki çıkar çatışmaları nedeniyle, özellikle 1520'lerde I. Selim ve Muhammed Giray devirlerinde Kırım-Osmanlı ilişkileri gerilimli bir sürece girdi. Bu koşullar altında Rus elçileri, I. Selim ve veliahdı I. Süleyman döneminde Osmanlı sarayında sıcak karşılandı; ittifak yolunda pazarlıklar dahi yapma fırsatı buldular. I. Süleyman, tahta çıkışında Han'a, Ruslara saldırmaması için bir ferman yayınladı. Bu gergin koşullar, 1530'larda Sahib Giray'ın (1532-1551) Osmanlıları, Rusların Volga Havzası'ndaki eski Altınordu toprakları için bir tehdit olduğuna ikna etmesine dek sürdü.²³

Bu noktada Kırım Hanları, Ruslarla Altınordu toprakları ve mirasının kontrolü üzerine, özellikle Kazan ve Astrahan'da ciddi bir mücadeleye giriştiler. Muhammed Han, Altınordu'yu canlandırma amacını gerçekleştirmek üzereydi. İlk olarak 1521'de kardeşi Sahib Giray'ı Kazan tahtına oturttu; ertesi yıl, Astrahan'ı fethetti. Bu sırada bir Rus ordusunu yendi ve Toktamış Han'ın devrinde olduğu gibi haraç isteyerek Moskova çevresini yaktı. Ancak, 1523'te Muhammed Han Giray, hanedanı altında Altınordu'yu yeniden canlandırmak üzereyken Astrahan'a dönüş yolunda Nogay kabilesi üyelerince öldürüldü. Böylece projesi çöktü. Ertesi sene Sahib Giray, Kazan'dan İstanbul'a kaçmak zorunda kaldı ve Astrahan, Ruslarla işbirliği yapan eski hanı tarafından tekrar ele geçirildi. 1525'te Safa Giray, Kazan tahtını almayı başardı, ancak 1532'de yerine IV. İvan'ın himayesindeki Jan Ali geçti.²⁴

Eski Kazak Hanı Sahib Giray, Osmanlılarca Kırım'ın yeni hanı olarak uygun görülüp 1532'de İstanbul'dan döndüğünde rüzgâr tersine döndü. Rusların yılmaz düşmanı olarak, Osmanlıları da bu tehdidin önemine ikna etmişti. Sahib Giray, kapsamlı bir askerî ve idari reform paketini uyguladı ve 1520'lerin başlarında Muhammed Giray'ın elde ettiği başarıları tekrarladı. Ateşli silahlarla donanmış asker sayısını artırdı ve idari sistemi Osmanlı usulünce merkezileştirdi. Bu faaliyetlerin meyvesini alarak Kazan'ı ele geçirdi ve Rus yandaşı hanı,

23 Halil İnalçık, "Power Relationship between Russia, Crimea and the Ottoman Empire as Reflected in Titulature," *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society*, 369-411 (Bloomington, 1993), 377; İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei," 355-56; İnalçık, "Struggle for East-European Empire," 4.

24 İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei," 357; İnalçık, "Kırım Hanlığı," 451; Fisher, *Crimean Tatars*, 40-4; Ishaqov, "Islamic Turco-Tatar States," 173-75.

kardeşi Safa Giray Han (1546-49) ile değiştirdi ve 1549'da Osmanlı silahlarının yardımıyla Astrahan'ı aldı.²⁵ Ancak, Muammer Giray Han'da olduğu gibi, Sahib Han'ın bu denli güce sahip olması, Osmanlı tarafında bağımsızlık eğilimleri ve bu gücün Karadeniz'deki Osmanlı kontrolüne karşı yarattığı tehdit açısından endişe yarattı. Sahib Giray'ın Gözleve limanı üzerinde hak iddia etmesi ve Kefe'yi alma planları yaptığı dedikodusu, bu kaygıları haklı çıkardı. Ayrıca Osmanlılar, Han'ın Osmanlı veziri Rüstem Paşa'ya karşı kibirli davranışları ve sultanın İran seferi için asker yollanması isteğinin geri çevrilmesine öfkeleniler. Böylece Devlet Giray'ın göstermelik olarak Kazan Han'ı olmasına ve Sahib Giray'ı, merkezîleşme politikalarına karşı çıkan yerel aristokrasinin de desteğini alarak bertaraf etmek üzere Kırım'a göndermeye dair bir plan tasarlandı. Böylece hırslı Han, Osmanlı'ya daha bağlı bir başkasıyla değiştirilecekti. Planda göz ardı edilmiş olan nokta, 1549'da Safa Giray'ın ölümüyle, IV. İvan'ın, yandaşı Şah Ali'yi Kazan tahtına oturtmuş olmasıydı. Bu hareket, Kazan aristokrasisinin Rus taraftarı olan kısmından destek almış ve hanlık üzerinde ciddi hak iddialarını beraberinde getirmişti. Osmanlıların planına göre ise Devlet Giray Sahib Giray'ı alt ettikten hemen sonra, tekrar Kırım hükümlerine katmak üzere Kazan'a Ruslara karşı hücum edecekti. Planın ilk parçası başarılı oldu, ancak IV. İvan, zorlu bir rakip olduğunu kanıtladı ve ikinci bölümün herhangi bir başarıyla bitmesini kurnazlıkla engelledi.²⁶

İvan, 1547'de kendini "Uluğ Han"ın karşılığı olarak "Çar" ilan etti ve 1549'da Kazan üzerine başarısız bir hücum gerçekleştirdi. İvan artık Moskova'dan dikkatlice gelişmeleri izlemekteydi. Sahib Giray yerine Devlet Giray'ı geçirmeyi amaçlayan Osmanlı planından haberdar oldu, ağır toplarla donatılmış büyük bir ordu topladı. Ustalıkla bir zamanlamayla Kazan üzerine yürüdü ve yeni han harekete geçmeden Kazan'ı, dolayısıyla Altınordu'nun aşağı Volga havzasında bulunan merkezini, yani Ulu Yurdu topraklarına kattı. Devlet Giray'ın sonraki seferlerine karşın İvan, iki yıl sonra Astrahan'ı alarak Ulu Yurt fethini tamamladı. Artık kendini Kazan Çarı, Astrahan Çarı (Kazan ve Astrahan Ulu Han'ı) ve Antınordu İmparatorluğu'nun gerçek varisi olarak adlandırabilirdi.²⁷

25 İnalçık, "Power Relationship," 377-78.

26 İnalçık, "Struggle for East-European Empire," 5; İnalçık, "Kırım Hanlığı," 452; İnalçık, "Power Relationship," 378.

27 İnalçık, "Struggle for East-European Empire," 5; İshaqov, "Islamic Turco-Tatar States," 176-77.

RUSYA'NIN KAZAN VE ASTRAHAN İŞGALLERİNDEN SONRA İLİŞKİLERDE YENİ DÖNEM

Halil İncalık bu mühim olayları Doğu Avrupa tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak adlandırıyor: Kırımlılar, Altınordu mirası ve Doğu Avrupa bozkırları için Ruslar ile verdikleri yarım yüzyıllık mücadeleyi kaybettiler ve Çarlık, temelli olarak buralara yerleşti.²⁸ Bu olaylar ayrıca Osmanlı'nın son seksen yılda kuzeydeki siyasi dengeyi korumak üzere uyguladığı politikaları sonlandırdı. Sonuç olarak Rusya, Karadeniz, Hazar Denizi ve Kafkasya arasındaki yolları tehdit etmek üzere kaleler inşa etmeye başlayarak Karadeniz kıyılarına gözdağı vermeye başladı.²⁹ Bu, Osmanlı ve Rus imparatorlukları için ve dolaylı olarak tüm Doğu Avrupa için gerçek bir dönüm noktası idi.

Osmanlılar bu durumdan rahatsız oldular ve Ulu Yurda Çar tarafından el konmasını tanımadılar. 1563'ten sonra bu durumun çaresini, Moskova'dan uzak olması nedeniyle zor savunulacağını düşünerek, Astrahan'a saldırmakta buldular.

Kırımlılar Ruslarla, Altınordu'nun mirası ve Doğu Avrupa bozkırlarının egemenliği üzerine yarım yüzyıldır verdiği mücadeleyi kaybetti ve Çarlık geri dönüşü olmayacak şekilde müesses hale geldi.

Bu Osmanlı planına göre Don ve Volga nehirleri arasında bir kanal açılarak bu iki nehir yoluyla taşınacak asker ve cephane ile Astrahan geri alınacaktı. Böylece gemiler Hazar denizine açılabilirdi. Bu yolla Osmanlı, sadece geriden Safevilere saldıracak pozisyona gelmekle kalmayacak, Kuzey Kafkasya ve aşağı Volga Havzası yoluyla Rusya'yı bölgeden çıkarmaya muktedir olacaktı. Strateji olarak ileri görüşlü Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa, planı pahalı ve beyhude bulan ve bunun yerine Akdeniz'e yoğunlaşılmasını tavsiye eden II. Selim'in danışmanlarına rağmen, kendini bu

planın başarısına adadı. 1569'da, on beş bin kişilik bir Osmanlı ordusu, Devlet Giray ve askerleri de eklenerek Kefe Beylerbeyi'nin kumandasında sefere çıktı.

Osmanlı ordusu, bugünkü Don ve Volga arasındaki mesafenin en dar olduğu Volgograd'a ulaştı, kanal kazmaya başladı. Kış döneminde işin sadece üçte biri tamamlanmıştı. Osmanlı-Kırım ittifakı, kanal işini geçici olarak bırakarak, topladıkları kırk günlük erzak ile Astrahan üzerine yürüdü. Ruslar tarafından eski Astrahan şehri yakınında inşa edilen kale sağlam çıkınca, ordu kışı burada geçirmeye karar verdi. Ne var ki, bu noktada Devlet Giray'a bağlı Kırımlılar, kışın bölgede çok çetin geçtiği dedikodusunu yayarak Osmanlı askerlerinin gözünü korkuttular ve sonuçta Osmanlıları kendi başlarına bıraktılar. Osmanlı askeri her durumda kendilerine bol ganimet getiren Macar ovalarına yapılan seferlere gitmeye daha fazla gönüllüydü. Nihayetinde Kırımlıların propagandası sonucu isyan ettiler ve ordu sefil şartlar içinde bulunan Azov Kalesi'ne geri çekilmek zorunda kaldı. Ordugâh-

28 İncalık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei," 362,63.

29 İncalık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei," 362,63.

taki cephane depoları şüpheli bir biçimde patlayınca, İstanbul'a dönmekten başka çare kalmadı.³⁰

Böylece Sokullu'nun dünyanın önemli stratejik ve ticari yolları üzerinde Osmanlı hâkimiyeti kurmayı hedefleyen ileri görüşlü tasarısı, Sultan II. Selim'in saraydaki danışmanları ve Kırımlılar eliyle baltalanmış oldu. Aslında Kırım Hanı, Osmanlıların Kazan ve Astrahan'da kesin olarak yerleşmesini hiç istemiyordu; bu durum, onun bağımsızlığını ve bozkırdaki kontrolünü tehdit ederdi. Ayrıca direnişi sayesinde Moskova üzerindeki etkisini de artırma arzusunda olabiliirdi. Halil İnalçık'a göre, böylece Hanlık, kendi etki alanını korumak ve iki güç arasında ezilmemek için ihtiyatlı bir siyaset izlemeye başladı.³¹ Kırım aşiret aristokrasisi de Hanlık üzerinde artan Osmanlı etkisine muhalifti ve ekseriyetle tahtta hak iddia edenleri destekliyordu. 1569'daki bozgundan sonra, II. Selim'in sarayında muhalif tarafın, kuzeydeki pahalı seferlerin beyhude olduğu yönündeki görüşleri haklılık kazanmıştı. Onlara göre sonuçta Han cesaret kazanmış ve Merkezî Avrupa ve Akdeniz'deki önemli meseleler geri bırakılmıştı. Sokullu'nun rakibi Vezir Lala Mustafa, Kıbrıs'ın işgali için divanın aklını çelmeyi başardı ve sonuç olarak yaşanan İnebahtı felaketi ve bunun etkileri, imparatorluğun dikkatini kuzey yerine Akdeniz'e vermesine neden oldu. Sonuçta Osmanlı İmparatorluğu hükümeti, en azından bir süre için, kuzeydeki meseleleri Han'ın takdirine bırakmaya karar verdi.³² 1587'ye kadar ele geçirme amaçlı başka bir girişim olmadı.

Devlet Giray Han, faal bir biçimde kendi adına yeni bir büyüme siyasetine girişti. Ancak, hedefi Astrahan değil Moskova idi. Belki de, doğrudan Ruslara zarar verebilmeyi ve hatta sonuç görüşmelerinde Kazan ve Astrahan'ı elde etmeyi hedefliyordu. Oka nehri kıyılarında Rus ordusunu yenerek Rus başkentine hücum etti ve şehrin etrafını yaktı; ateş merkeze sıçrayınca Moskova'nın neredeyse tamamı yandı, birçokları öldü ya da esir alındı. Çarın kendisi, başkentten Tatarları çıkaramayınca Aleksandrovski'ye kaçtı. Devlet Giray'ın

30 İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei," 372, 380-83; İnalçık, "Kırım Hanlığı," 452; Fisher, *Crimean Tatars*, 44-5.

31 İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei," 377, 383-84.

32 İnalçık, "Struggle for East-European Empire," 6; İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei," 386-87.

başarısı ona *taht-algan* (tahtı kazanan) unvanını getirdi ve Osmanlı Sultanı tarafından "Kırım Emiri ve payitahtın sadık ve sevgili dostu" payesi verildi. Ne var ki, Kazan ve Astrahan'ı tekrar ele geçirme planı suya düşmüştü.³³ 1569 bozgunundan yirmi sene sonra, 1587'de Osmanlılar dikkatlerini yeniden kuzeye çevirdi ve Astrahan saldırısına dair plan tekrar canlandı. 1583'te Dağıstan'dan Kırım'a yürüyen Osmanlı ordusu Ruslarca saldırıya uğrayınca yeni bir çatışma dönemi başladı. Bu zamanda, Osmanlıların asli kaygısı, Çarı ve birliklerini Kafkasya ve Karadeniz'e ulaştırmaktan men etmektir.³⁴ Buna ek olarak, Osmanlılar, Çarın, Kırım içişleri üzerindeki artan müdahaleleri nedeniyle huzursuz oluyorlardı; Çarın nüfuzu kendi nüfuzları için tehlikeli bir rakipti. Ancak, Astrahan üzerine tasarlanan sefer uygulanamadı. Kırımlılar, Moskova üzerine yürümeyi, kendileri seferdeyken Moskova'dan Kırım üzerine yapılabilecek bir karşı saldırı nedeniyle haklı olarak Astrahan'a tercih etmişti. Osmanlıların, yokluklarında yarımada'yı korumak üzere bölgeye bir donanma gönderme sözü, bu korkuları hafifletmeye yetmedi. Her durumda, Moskova üzerinde yeterli baskı kurabilirlerse, Astrahan'ı teslim alabileceklerine inanıyorlardı. Ancak İslam Giray Han, Moskova üzerine ordusuyla sefere çıktıktan hemen sonra 1588'de öldü. Ölümü, Osmanlılar ile Giray hanedanı arasında zuhur eden yakınlaşmaya ve Türkistan Han'ı ile uğraşan İran Şahı'nın da sulh yapmasıyla, Osmanlıların kuzeye verdiği dikkatin yeniden zayıflamasına neden oldu. Bu dönemde Avusturya ile bir savaş başladı: bu on üç yıl sürdü ve Osmanlıların tüm dikkatini ve kaynaklarını, Han'ın da katılacağı bu seferlere vermesine

33 İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei," 388; Fisher, *Crimean Tatars*, 45; İnalçık, "Kırım Hanlığı," 452.

34 İnalçık, "Kırım Hanlığı," 452.

yol açtı. Böylece, hem kurnaz Rus diplomasisinin boş vaatlerince beslenen ilgisizlikleri ile Osmanlılar hem de Kırımlılar kuzey cephesini ihmal etmiş bulundu.³⁵

Özellikle Devlet Giray'ın 1577'de ölümünden sonraki on yılda Kırım'ın dikkatinin kuzeyden uzaklaşması, bölgenin siyasi-idari tarihinde bir dönüm noktası oldu. Bu durum, Kırım'ın giderek Osmanlılara daha bağımlı olmasını beraberinde getirdi. Altınordu mirası için verdikleri mücadeleyi ebediyen kaybettiklerini anladıklarında dikkatlerini kuzeyden ayırıp, bir tarafta Kafkasya ve İran, öte tarafta Macaristan ve Tuna beylikleri olmak üzere doğuya ve batıya verdiler. 1588'de olduğu gibi, Çarlık üzerine yapılan siyasi amaçlı seferler, yerini, köle ticareti üzerine daha iktisadi hedeflere bıraktı. İran ve Macaristan üzerine yapılan Kırım hücumları daha çok ganimet getiriyordu ve bol kazançlı idi. Alan Fisher'a göre, Hanın hırs ve yönelimlerinde yaşanan bu değişim, Kırım'ın siyasi ve toplumsal doğası üzerinde derinlikli etkileri ortaya koyar. Altınordu mirası üzerinde hükümranlığını tekrar kurma çabalarından vazgeçen Kırımlılar, kendi adlarına harekete etmeye çalışmak için sahip oldukları başlıca etkeni kaybettiler. Sonuç olarak Hanlığın Osmanlı'ya bağımlılığı arttı, imparatorlukla ve onun hariciye siyaseti ile olan bağları güçlendi. Osmanlılar, kendileri açısından, Kırım'daki taht mücadelelerine sıkça ve başarıyla müdahale ettiler. Osmanlı seferlerine katılma davetleri emirlere dönüştü ve bu talebin reddi sıklıkla bir hanın bir başkasıyla değiştirilmesine yol açtı. Osmanlı'ya olan bağımlılığın artmasına dair sembolik bir önemli adım, II. İslam Giray'ın (1584-1588) döneminde gerçekleşti. Osmanlı Sultanının adı, Han'ın egemenliğindeki keskin daralmaya işaret ederek (Hanlığın sonuna dek adlarına para basılmasına rağmen), Cuma namazlarında zikredilmeye başlandı.³⁶

RUSYA'NIN AVRUPA'DA BÜYÜK BİR GÜÇ VE OSMANLI'NIN RAKİBİ OLARAK ORTAYA ÇIKMASI

Kazan ve Astrahan üzerindeki Kırım ve Osmanlı iddialarının kesilmesiyle Doğu Avrupa'nın doğu kesimi, kıtanın bu parçasının kaderinde bir dönüm noktası olmak üzere Rusya'ya kaldı. On altıncı yüzyıl ortalarında görünen bir başka dönüm noktası ise, Doğu Avrupa'nın batısının da Rus egemenliğine geçmesine neden oldu. Artık Kırımlılar, Osmanlı İmparatorluğu'na tamamen bağlıydı ve onun mütemmim bir parçasıydı. Kırım Hanı III. İslam Giray, Osmanlılarla yakın işbirliği içinde kuzeydoğudaki Hristiyan güçlere karşı harekete geçmişti. Rusya ve Polonya'ya karşı 1647'de bu iki ülkenin ittifak yapmasıyla sonuçlanacak birçok sefer yürüttü. III. Giray Han ayrıca, Polonya'ya karşı ayaklanan Ukraynalı Kazakları, Dinyeper üzerinde mağlup etti. Liderleri Bohdan Khmelnytski, Kırımlılar ve Osmanlılara, Ukrayna'da Eflak ve Boğdan örneklerine benzer biçimde, Osmanlı'ya bağlı bir Kazak Devleti kurulması fikrini sundu. Ne var ki Osmanlılar, gayretlerini Eflâk'ta ve Venediklilere karşı yapılan Girit seferinde (1645-1669) harcamakta olduklarından İslam Giray'a gerekli desteği vereme-

35 İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei," 391, 393-95.

36 Fisher, *Crimean Tatars*, 45-6.

di ve bu fırsattan yararlanamamış oldu. Lehistan üzerine yapılan birçok seferden (1648-1653) sonra, Osmanlı yardımının yetersizliği İslam Giray'ı barış arayışına itti ve Khmelnytsky, Rusya'ya yanaştı: 1654'te Pereislav anlaşmasını imzaladılar. Bu, Halil İnalçık'a göre, Rusların Kazan ve Astrahan Hanlıklarını işgalinden sonra ikinci en önemli tarihsel olaydı. Sonuçta Rus egemenliği, Doğu Avrupa'nın doğusundan sonra, batısını da etkisi altına aldı. Ancak 1654'ten sonra Çarlık Doğu Avrupa'nın tamamına hâkim oldu ve Avrupa siyasetinde önemli bir aktör haline geldi. Bu noktada, Baltık'tan Karadeniz havzasına uzanan tüm bölge Rusya'nın önüne serildi. Sorunlu bölgelere müdahale eden Rusya, Kırım için doğrudan, Osmanlı için ise komşu buldukları Ukrayna yoluyla bir tehdit hâline geldi.³⁷

Kazan ve Astrahan üzerinde Kırım ve Osmanlı iddialarının inkıtaya uğraması ile Doğu Avrupa'nın doğusunun Rusya'ya bırakılması, kıtanın bu parçasının kaderi için bir dönüm noktasıydı. Başka bir dönüm noktası ise on yedinci yüzyıl ortasında Doğu Avrupa'nın batısında da Rus egemenliğinin kurulmasına yol açtı.

Ruslar bu başarılarına rağmen, başarısız olan ikinci Viyana seferine dek, Hanlık üzerine doğrudan saldırma düşüncelerini Osmanlı'dan çekindikleri için gerçekleştiremediler.³⁸ Öte yandan, Osmanlılar ve Kırımlılar, Kazakların Rusya hâkimiyetine girmelerini kabul etmediler ve Çarlık ile doğrudan komşu ve rakip oldukları Ukrayna'daki hak iddialarından geri adım atmadılar. Osmanlılar ve Kırımlılar, genel olarak Karadeniz havzasında, kısmen de Kırım'da Rusya ve Dinyeper Kazakları arasında oluşan ittifakın oluşturduğu tehdidin oldukça farkındaydı ve tehdidin bertaraf edilmesi için gereken en iyi yolun Rusya'yı buradan çıkararak Ukrayna'nın otonom durumunu korumak olduğunun farkındaydılar. Bu bağlamda, Veziriazam Kara Mustafa Paşa ve Kırım Hanı Murad Giray, Ukrayna'yı işgal etti ve 1678'de Şirin kalesini kuşattı.³⁹ Ardından yaşanan çatışma, Osmanlı ile Rusya arasında yaşanan ilk önemli savaştı. Bu

savaşta kale ele geçirildi, ancak bu başarı Osmanlılar için kalıcı sonuçları beraberinde getirmede. Başka yerlerde meydana gelen gelişmelerle dikkati dağılan Osmanlılar, kuzey cephesine Ruslar ile rekabet içine girmeye yoğunlaşamayacaklarını anladılar. Yine de bu stratejik noktadan Kırım bölgesine saldırmaktan caydırarak, Rusya'ya yeterli bir uyarı verdiklerine inanıyorlardı.⁴⁰

Böylece Ukrayna seferi ile Rusya'yı kenarda tutmaya yetecek bir güç dengesi kuruldu. Ancak, izleyen üç yıl içinde 1683'te Viyana önlerinde yaşanan felaket ve Osmanlı askerî kuvvetinin uğradığı tahribat sonunda durum çarpıcı bir biçimde değişti. 1686'da Rus-

37 İnalçık, "Struggle for East-European Empire," 7-8; İnalçık, "Kırım Hanlığı," 453.

38 Unutulmamalıdır ki 1637'de Çar, ellerindeki Azov kalesini teklif eden Kazaklar'ı ihtiyatlı bir biçimde reddetti. En sonunda, Kazaklar sadece yaklaşık beş yıl elde tutabildikleri kaleyi terk etmek zorunda kaldılar. İnalçık, "Struggle for East-European Empire," 6.

39 Bu sefer hakkında bkz. Mustafa İsen ve İsmail Hakkı Aksoyak, *Vuslati Ali Bey: Gazâ-Nâme-i Çehrin* (Ankara, 2003).

40 İnalçık, "Struggle for East-European Empire," 8, 14.

ya, avantajlı koşullarla Kutsal İttifak'a dâhil oldu ve artık Osmanlı'nın Doğu Avrupa'da uğradığı başarısızlığı Karadeniz'e dek uzanan uzun vadeli hedefini gerçekleştirmek için kullanmaya başlayabilirdi.⁴¹ Osmanlılar ve Kırımlılar arasındaki işbirliğinin hayati hâle geldiği bu dönem boyunca (1683-1699), durumun vahametinin farkında olan Hacı Selim Giray Han, Osmanlılara önemli destek verdi. Kırım'ı ele geçirmek için tekrarlanan Rus çabalarının önüne geçerek Besarabya'ya yapılan Leh hücumlarının önüne geçti ve Sırbistan'da bir Habsburg ordusunu geri püskürttü.⁴² Ruslar, 1689'da yarımada'yı işgal etmek için 350 toptan oluşan oldukça büyük bir birlik kullandı. Ancak, hâla Kırım'ı yenmek için çok zayıflardı ve geniş bozkırda yaşadıkları lojistik sorununun üstesinden gelemediler. Bunun üzerine, Büyük Petro yöntem değiştirdi ve Azov'u hedef alarak kenti 1696'da ele geçirdi. Buranın düşüşü Kırım ve İstanbul'da telaşla karşılandı, çünkü Karadeniz kıyısındaki kale Rus eline geçtiğinde, Kırım'lılar, kıyıları saldıran Dinyeper Kazakları da hesaba katıldığında, iki ayrı düşmanla karşı karşıya kalmış olacaktı.⁴³ Rus elçisi ertesi yıl (1700) barış görüşmeleri için yola çıktığında geleneksel olarak Kırım'da durup, Han'dan İstanbul'a devam etmek için izin istemedi. Bunun yerine, doğrudan Azov'dan bir Rus gemisiyle yola çıktı.⁴⁴ Bu tavır, Han'ın Çar karşısında eşit ya da daha üstün olan statüsünün sona erdi-

41 İnalçık, "Struggle for East-European Empire," 8-9, 14.

42 İnalçık, "Kırım Hanlığı," 453.

43 İnalçık, "Struggle for East-European Empire," 10-12; İnalçık, "Power Relationship," 392; Fisher, *Crimean Tatars*, 50.

44 İnalçık, "Power Relationship," 392.

ğini gösteren yeni bir diplomatik ve siyasi döneme işaret ediyordu. Rusya, kıtadaki güç dengesini değiştirir biçimde, Avrupa devletler sisteminin önemli bir üyesi hâline geldi. Yeni Rus dönemi, Hanlığın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun, Rusya'nın Doğu Avrupa'daki egemenliğini tanımak zorunda kaldığı İstanbul Antlaşması (1700) ile başladı. Hanlığın Ukrayna ve diğer Rus bölgeleri üzerindeki tehdidi kesildi; tersine, Rus saldırılarına karşı savunmasız hâle geldi. Han artık Sultan ile eşit kademeye gelen Çar'ın hükümdarı sayılmıyordu. Yıllık haraç gönderme ve İstanbul'a gidecek Rus elçileri için Han'ın iznini alma gibi Rusya'nın Hanlığa bağlı olduğuna işaret eden uygulamalar kaldırıldı. Kırım Hanı'nın Osmanlı-Rus ilişkilerindeki aracılık rolü de sona erdi. Osmanlı İmparatorluğu, Çarlar ve Habsburg kralları elinde fetih ve bölünme yolunda kolay bir av olarak görülürken, Rusya, Avrupa devletler sistemine kabul edilmişti.

Son olarak İstanbul Antlaşması, Hanlığı işgal edebilecekleri, Karadeniz'deki Osmanlı varlığını ele geçirebilecekleri ve hatta İstanbul'u tehdit edebilecekleri konumda bulunan Azov'un Ruslara ait olduğunu teyit etti.⁴⁵

Çar I. Petro, Rusya'nın Azov'da Karadeniz'e ulaşmasını derhal fırsata çevirdi. Anında burada bir donanma ve yeni bir kale inşa etti. Yeni Han II. Devlet Giray, Osmanlıları hemen Rusya'ya savaş açarak Kırım'ın işgalinin önlenmesi konusunda uyardı. Mevkiine 1708'de ikinci kez geldiğinde onları ikna etmeyi başardı. Rusya ve İsveç arasındaki çatışmadan yararlanarak berikine destek veren Osmanlı ve Kırım güçleri, 1711'de Prut Nehir Seferi ile, Çarlık ordusunu yok etme fırsatını kaçırmalarına rağmen, Azov'u geri aldı.⁴⁶

ARTAN RUS BASKISI VE KIRIM İŞGALİ

Her ne kadar I. Petro'nun Azov'da bir donanma inşa etme ve Kırım'ı işgal etme planı suya düşse ve Azov yeniden Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçse de, yarımada üzerindeki Rus baskısı on sekizinci yüzyılın ilk üç çeyreğinde artmaya devam etti. Bu baskının ardından siyasi ve iktisadî sâikler vardı. Daha önce belirtildiği gibi, Don ve Dinyeper ağızlarındaki limanların kontrolünü ele almak, Rus mallarını Karadeniz'e taşıyacak ve Avrupa ile dış ticareti teşvik edecekti. Ukrayna'daki verimli tarım arazilerini insan kaynağını köle tica-

45 İnalçık, "Struggle for East-European Empire," 13-14; İnalçık, "Power Relationship," 392.

46 İnalçık, "Struggle for East-European Empire," 13; İnalçık, "Kırım Hanlığı," 453.

retine heba etmeden tam kapasiteyle kullanmak mümkün olacaktı. Siyasi manada Rusya, yüzyıllardır silahlı hücumlar ve siyasi boyunduruk yoluyla kendine zarar veren düşmanın son istihkâmâtını saf dışı bırakmış olacaktı. Söz konusu düşmanın “kâfir” olması, Rusya'nın sözde “Üçüncü Roma” olma iddiasına zarar veriyordu.⁴⁷

Bu gibi düşünceler, askerî danışmanı Kont Münnich'in, İmparatoriçe Anna'yı yarımadayı işgal etmesi ve Kırım'ın siyasi varlığına son vermesi konusunda yüreklendirmesine yol açtı. 1736'nın başlarında Kaplan Giray Han Kafkasya seferindeyken, Rus kuvvetleri Perekop'taki savunmayı yararak Han'ın sarayını ve iki bin haneyi yakacakları Bahçesaray'a ulaşmayı başardı. Selim Giray tarafından kurulan kütüphanenin zengin koleksiyonu da yok oldu. Kalgayların (tahtın muhtemel varisleri) merkezi olan Akmesjid de aynı şekilde harap oldu. Ne var ki, çıkan salgın hastalık ve erzak azlığı sonucu Ruslar yarımadadan çekilmek zorunda kalınca, Hanlık yok olmaktan kurtuldu. İzleyen iki sene içinde tahribat içerisindeki bölgeye geri döndüler ve 1739'da Belgrad Antlaşması ile Azov kalesini geri aldılar.⁴⁸

Kaplan Giray Han'ın yokluğunda 1736 felaketinden sorumlu tutulan Selamet Giray, Osmanlıların daha fazla yardım etmeye muktedir olmadıklarının farkına vardı. Gelecekteki işgallerin getireceği yıkımı engellemek amacıyla Çarlık ile siyasi ve ticari bağlar kurmanın önemini takdir etti. Bu tür bağların sıcak denizlere açılma fırsatı getireceğini, güney cephesine istikrar kazandıracağını ve dikkatini Leh meselelerine ayırma fırsatı vereceğini fark eden İmparatoriçe Elizabeth, teklife olumlu yaklaştı. Elizabeth'in siyaseti, 1760'larda, hariciye bakanı tarafından Kırım'da bir elçilik açmaya ikna edilen Büyük Katerina tarafından da takip edildi.

47 Fisher, *Crimean Tatars*, 51.

48 İnalçık, “Kırım Hanlığı,” 453; Fisher, *Crimean Tatars*, 50.

Kırımlıların on altıncı yüzyıldaki atalarının daha bağımsız durumuna geri dönmesini işaret ederken geleceklerinin de Rusya'nın niyetlerine yakından bağlı olduğunu düşünen Kırım Giray Han, 1763'te Bahçesaray'da kalıcı bir Rus elçiliği kurulmasını onayladı. Ancak, veliahdı III. Selim Giray elçiyi geri gönderdi ve 1768'de Osmanlı-Rus Savaşı'nın patlak vermesine dek Bahçesaray ve St. Petersburg arasında doğrudan bir diplomatik ilişki kurulmadı.⁴⁹

1768-1774'teki yıkıcı savaş, Rusların Leh ittifakının peşinden Han'ın Balta kentine girmesiyle başladı. İlerleyen yıllarda, önceki yüzyılların tersine, Osmanlılar ve Kırımlılar arasında bir askerî işbirliği söz konusu değildi. Bunun istisnası, Kırım Hanı'nın Besarabya'dan Rus uç beyliklerine saldırmasıyla gelişti. Kırım Han'ın şüpheli ölümü ve veliahdı IV. Devlet Giray'ın Tatar aşiretlerini, birliklerini savaşa göndermeye ikna edememesi sonucu, Kırım aristokrasisi, Şirin aşireti önderliğinde Kaplan Giray Han'ı Ruslar ile Kırım bağımsızlığının yeniden kurulmasını görüşmeye açmaya zorladı. Bu talebin altındaki gerekçeleri, Osmanlıların artık, Kırım'ı Ruslara karşı savunmaya muktedir olmamaları ve Kırımlılar arasında Ruslarla ittifaka girmenin aristokrasiyi Han karşısında eski konumuna getirmesine olan inançtı.⁵⁰ Kaplan Giray'ın hıyanetini öğrenen Osmanlılar onun yerine, selefini ve Şirin Bey'i Ruslara sığınmaya mecbur eden Selim Giray'ı geçirdi. Takip eden 1771 Rus işgali sırasında, Büyük Katerina adına Rus generali Dolgoruky, Kırımlılara bağımsızlık vaat eden ve İstanbul ile bağlarını koparmaya çağıran bir manifesto yayınladı. Aristokrasinin ve Girayların çoğu Rusya tarafına geçti ve Selim Giray pes etti. Kısa süre sonra tahttan feragat etti ve İstanbul'a kaçtı. Aşiret liderleri daha sonra Osmanlı adayı Maksud Giray'ı reddetti ve Rus taraftarı olan II. Sahib Giray Han ve Şahin Giray Kalgay'ı seçti. Bu ikisi, kısa ömürlü bağımsız Kırım devletinin mimarlarıydı. Bu devletin temelleri, Şirin Aşireti'nin başkenti Karasu Pazar'da 1772'de imzalanan antlaşmayla atıldı. Antlaşmada kararlaştırıldığı üzere, tüm idari gücü Osmanlı ve Rusların karışmadığı bir süreçte seçilecek ve tüm idari gücü elinde bulunduracak bir Han tarafından yönetilecek bağımsız Kırım kurulacaktı. Ruslar "sıkı müttefik" sayılacak ve Kefe'de Osmanlıların yerini alacaktı. Bağımsızlık ancak Osmanlılar tarafından iki yıl sonra Küçük Kaynarca Antlaşması'nda (21 Temmuz 1774) tanındı.⁵¹

Küçük Kaynarca Antlaşması, savaşın ve Kırım'ın Osmanlılarca kaybedildiğini kesin olarak teyit etti. Kırım Han'ı, yarımada ile Bug ve Kuban nehirleri arasındaki bölgede bağımsız ilan edildi. Azov Denizi'ne açılan bölgeyi kontrol eden Yenikale ve Dinyeper ağzındaki Kılburun kalesi Rusya'ya bırakıldı. Bu, "bağımsız" Kırım Hanlığı'nı her taraftan gelebilecek saldırılara karşı hassas hâle getirdi ve gelecekteki bir işgalin yolunu açtı. Öte yandan Osmanlılar, Özü Kalesi'ni elinde tutmak ve Sultan'ın antlaşmadaki bir maddede Halife olarak tüm Kırım Müslümanlarının dini hükümdarı sayılması suretiyle etkisini sürdürülebilmeyi sağladı. Halil İnalçık'a göre, böylece tüm taraflar, iç çatışmaları teşvik edecek biçimde, sözde bağımsız Kırım Hanlığı'na gelecekte yapılacak bir müdahale için kapıyı açık

49 Fisher, *Crimean Tatars*, 51-2.

50 Fisher, *Crimean Tatars*, 52-4.

51 Fisher, *Crimean Tatars*, 52-6; İnalçık, "Struggle for East-European Empire," 14; İnalçık, "Kırım Hanlığı," 453.

tutmuştu.⁵² Bu, idare şeklinin detaylandırılmasını hedeflemekte yetersiz kalan, Ruslarla ilişkinin doğasını muğlak bırakan, Kırım içindeki siyasi ilişkileri ya da yeni devletin iktisadi kurumlarını, bağımsız devletin idame etmesini sağlayacak yeterli bir temeli sağlamayan bir durumdu. Siyasi idareye ve topluma yönelik riskleri onaracak gerçek bir liderin yokluğu da bu sorunları alevlendirdi. Bu üç faktör, yeterli kurumsal temelin ve liderliğin yokluğu ve çatışan Rusya ile Osmanlı çıkarları, dokuz yıl süren bağımsızlık dönemini, Kırımlılar için oldukça fırtınalı hâle getirdi.⁵³

Fisher, görevdeki Hanların değişimine ve ayaklanmalara dayanarak bu kısa ömürlü Kırım bağımsızlığını üç döneme ayırır. Birincisi (1774-1776), Rusların ve Osmanlıların Kırım hükümeti ve aristokrasisini etki altına almaları dönemidir. 1776 ve 1778 arasında Rus himayesindeki Şahin Giray'ın, bunların yardımıyla gücü eline geçirmesi ve hukuki ve idari alanda batılı reformları uygulamaya koyması bir isyanın fitilini ateşledi. Son dönemde (1778-1783) Şahin Giray, reformlara devam etti. Bu süreçte, birçok geleneksel kurumu ortadan kaldırdı ama yerlerine toplum açısından kabul edilebilir olan yenilerini koyamadı. Bu başarısızlığın doğurduğu bir başka isyan sonunda, İmparatoriçe II. Katerina, danışmanlarına kulak vererek, bağımsız Kırım Devleti'ne son verdi.⁵⁴ Fisher'a göre, tüm bunlar düşünüldüğünde, "bu dönemde Kırım'ın bağımsızlığı, Rus ordusunun gölgesi altında işlenen ve idame ettirilen bir tezgâhtı. Bu, Osmanlı hükümrânlığıyla Rus hükümrânlığı arasında yaşanan bir geçiş dönemiydi."⁵⁵

52 İnalçık, "Kırım Hanlığı", 453-54.

53 Fisher, *Crimean Tatars*, 56-9.

54 Fisher, *Crimean Tatars*, 59.

55 Fisher, *Crimean Tatars*, 69.

Bağımsızlığın ilk dönemi, Ruslarla ittifakı bozan Sahib Giray ve veliahdı Devlet Giray'ın Osmanlı'dan Kırım'ı tekrar egemenliği altına almasını talep etmesiyle başladı. Ancak istekleri, İstanbul'daki reformcu devlet adamlarının içerideki islahatlarla uğraşması ve Rusya ile yaşanacak başka bir savaşın imparatorluğun yıkılmasına dahi neden olacağı düşüncesiyle yardım etmeye gönülsüz olmaları nedeniyle kabul görmedi. Bu yardımdan yoksun kalan Devlet Giray, Taman'a yerleşen ve bazı mirzaları yanına alarak Rus ordusu ile 1776'da Kırım'a gelen Şahin Giray'a boyun eğmek zorunda kaldı.⁵⁶ Her ne kadar Rusların bağımsızlık vaatlerine kanmış olsa ve merkezîleşme yönündeki çabalar için aristokrasinin desteğini alamasa da, Şahin Giray, Hanlığın Doğu Avrupa'da eski nüfuzunu canlandırmak ve merkezîleşme çabaları ile Han'ın gücünü eski hâline getirmek için iddialı bir planı uygulamaya koydu. Buna bağlı olarak, Hanlığı babadan oğula geçer hâle getirmeye çabaladı ve sadece Han'a hizmet etmek üzere hükümet kurumlarını inşa etti. Dahası, aşiretleri yüzyıllardır sahip oldukları yerel otoriteden mahrum bıraktı. İdari reformlar, merkezî otoriteyi diğer güç odakları karşısında desteklemek amacıyla orduyu batılılaştırmak ve vergileri artırmak gibi askerî ve iktisadi alandaki reformlarla desteklendi. Kişisel olarak Şahin Giray da batılı giysileri ve yaşam tarzını benimsedi, yeni bir saray inşasına başladı, başkenti Kefe'ye taşıdı

56 Fisher, *Crimean Tatars*, 59-62.

ve maiyetine çeşitli Avrupalı uzmanları dâhil etti. Tüm bu adımlar ile Osmanlı ve hatta Rus müdahalesine dayanabilecek batılı tarzda bir devlet düşledi.⁵⁷

Ne var ki, Şahin Giray'ın yenileşme çabaları, günlük yaşamlarının her alanında eski geleneklerine bağlı ve hâlen derinden dindar olan Kırım Tatarları arasında genel bir huzursuzluğa yol açtı. Hikmeti kendinden menkul "Kırım'ın Büyük Petro'su" olma çabaları sonucu halk ve hükümdar arasında ortaya çıkan aşılmaz uçurum, bunun kanıtıydı.⁵⁸ Kısmen, Hristiyanlara kanun önünde eşitlik vermesi, tebaasının kendisini bir kâfir olarak görmesine ve 1777'de ciddi bir ayaklanmanın patlak vermesine yardım etti. Ayaklanmada etkili olan bir başka neden de, Yenikale civarında Rum ve Slav göçmenler için bir yerleşim kurulmasıdır. Şahin Giray kaçtı, ancak Selim Giray bir Osmanlı donanması ile müdahale edemeden önce, ayaklanmayı bastırmak üzere Rus ordusunun yardımıyla derhal geri döndü. Bu olaylardan sonra, 1779'da Osmanlılar ve Ruslar arasında *Aynalıkavak Muahedenâmesi* imzalandı. Böylece durum, Şahin Giray ve Ruslar lehine döndü. Muahedenâmenin maddelerine göre, Osmanlılar Kırım'ın içişlerine karışmamayı taahhüt ve hatta Sultan'ın halife olarak elinde bulundurduğu dinsel hamilik hakkından da feragat ederek, Şahin Giray'ı ömür boyu Han

⁵⁷ Ahmet Özenbaşlı, *Çarlık Hakimiyetinde Kırım Faciası*, çev. İsmail Otar (Eskişehir, 2004), 16, 19; Fisher, *Crimean Tatars*, 62-64; İnalçık, "Kırım Hanlığı," 454.

⁵⁸ Özenbaşlı, *Kırım Faciası*, 17, 20.

olarak tanıdı. Bunun tersine, askerlerini çekmeyi taahhüt eden Rusların Kırım'a müdahale hakkı, istedikleri Han'ı göreve getirme imtiyazı ile birlikte tanıdı.⁵⁹

Ancak, Şahin Giray üzerinde artan Rus baskısının bir başka ayaklanmaya neden olması uzun sürmedi. Mayıs 1782'de Şahin, tebaası tarafından Kefe'de saldırıya uğradı ve Yeni-kale'ye kaçmak zorunda kaldı. Ayaklanmalar yayıldı, fakat Katerina tarafından yeniden atanan Şahin, Potemkin komutasındaki orduyla geri döndü. Ayaklanma, otuz bin Kırımlı öldürülerek vahşice bastırıldı. Bu sırada Potemkin, Kırım'ı işgal planları tasarladı ve yerel halkla ilişki kurdu. Sonunda, 8 Nisan 1783'te, Katerina'yı yarımadayı işgal etmek için daha fazla beklememeye ikna etti. Osmanlı hükümeti, bu zamanda savaş ilan edecek konumda değildi ve 8 Ocak 1784'te Kırım, Taman ve Kuban'ın işgalini tanımak zorunda kaldı. Kuban nehri yeni sınır olarak kabul edildi.⁶⁰

Osmanlılar, iki asır önce Kazan ve Astrahan meselesinde olduğu gibi, Müslüman topraklarının bir Hristiyan gücün eline geçmesini kabul etmekte zorlandı ve Rusların artık Karadeniz'deki yeni üsleri aracılığıyla İstanbul'u tehdit etmelerini tahammül edilemez bularak bu kayba razı olmadı. Kırım'ı kurtarmak için Ruslara karşı, Bucak'ın (Beserabya) önde gelen Türklerinden, peş peşe Han olarak atanan Şahbaz Giray ve Baht Giray'ı da yanlarına alarak, 1787'de yeni bir savaşa giriştiler. 1792 Yaş Antlaşması ile biten savaşı kaybeden Osmanlılar, Dinyester'e kadar uzanan tüm tartışmalı bölgelerden çekilmek zorunda kaldı. 1812 Bükreş Antlaşması ile biten bir savaş sonunda Bucak'ın Ruslara bırakılmasıyla, bir zamanlar Kırım Hanları'na ait olan tüm bölge Rus hükümrânlığı altına girmiş oldu.⁶¹

59 Fisher, *Crimean Tatars*, 64-6.

60 Fisher, *Crimean Tatars*, 67-9; Özenbaşlı, *Kırım Faciası*, 21-5; İnalçık, "Kırım Hanlığı," 454.

61 İnalçık, "Kırım Hanlığı," 454.

RUS HÂKİMİYETİ (1783-2014)

III BÖLÜM

- ↳ Çarlık Yönetimi Altında Kırım Tatarlarının Durumu
- ↳ Yeni Tatar Entelijansiyası ve Gelişen Ulusal Hareket
- ↳ Rus Devrimi ve Erken Bolşevik Yönetimi Sırasında Kırım
- ↳ Tatarların Bastırılması ve Kırım'dan Sürülmesi
- ↳ Kırım'dan Sürgün Yılları

ÇARLIK YÖNETİMİ ALTINDA KIRIM TATARLARININ DURUMU

1784 Şubatı'nın başlarında, Kırım işgalinden hemen sonra Rusya, burayı idari, coğrafi ve demografik açıdan Rusya İmparatorluğu'na bağlamayı amaçlayarak bir yerel yönetim oluşturdu. Bu hükümeti kurmaktaki amaç, Rusya'nın Karadeniz'in kuzeyinden güneyine sıçrama tasarısı önünde önemli sayılan bir engeli yok etmektir. Bu amaçla Kırım, uzak bir idari varlık olarak bırakılmak yerine, geçmişte asla Kırım devletinin parçası olmamış Rus çoğunluğuna sahip bölgelerle birleştirildi. "Kırım" sözcüğü kullanılmaktan kaçınıldı; oluşturulan yeni idari birim Taurida *oblast* (ve 1802'de Taurida *gubernia*) olarak adlandırıldı. Taurida *oblast*, sadece Kırım'ı değil kuzeyindeki bozkırı ve Taman bölgesini de içeriyordu. Hedeflenen sonuç, Kırım yarımadasının *corpus separatum* olan kimliğini kaybetmesi ve yeni idari birimde Tatar nüfusunun etkisinin azaltılmasıydı.⁶²

İzleyen bir buçuk asırda, Tatarlara yeni idari görevler verilmedi ve sayıları ardı ardına gelen göç dalgaları nedeniyle çabucak düştü. Topraklara el koyma, sürgün etme ve başka yerden Slav toplulukları getirme, dinî ve kültürel baskılar gibi sistematik politikalar yoluyla Tatar nüfusu, hem sayı hem de oran olarak azaldı. Yarımada'nın Türk ve İslami

62 Hakan Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi," *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXV, 458; Fisher, *Crimean Tatars*, 73.

geçmişine ait tüm izler sistemli olarak yok edildi, eğitim kurumlarının çökmesi ve tüccar ile esnaf sınıflarının baskı altına alınması yüzünden geriye kalan toplum, entelijansiya ve orta sınıftan mahrum bırakıldı. Ahmet Özenbaşlı 1925'te yazdığı *Çarlık Hâkimiyetinde Kırım Faciası* kitabında bununla ilgili olarak şu saptamayı yaptı:

Tutuklamalar, Kırım'dan kovulmalar ve sürgünler, Rus memurlar tarafından Tatarlara gösterilen aşağılayıcı uygulamalar, Tatar köylerinde kilise ve manastırlar inşası ve sonunda büyük bir kuvvetle işletilen Ruslaştırma siyaseti: Tüm bu teşebbüsler Rus emperyal tertibatınca Tatar unsurunu yok etmek için icat edilen reçeteyi husule getirdi.⁶³

Böylece, özellikle 1802'den sonraki dönemde, yerel bürokrasinin üst kademelerinde ve hatta mahalli polis idarelerinde ve kent yönetimlerinde hiçbir Tatar'a rastlanmadı. Bunun bir sonucu da Kırım'da bulunan Rus memurların ciddi idari ve mali istismarıyla görüldü: Rus başkentindeki merkeî hükümet, sürekli şikâyetlere maruz kalmaktaydı.⁶⁴ Ancak, sorun yalnızca yerel amirlerin yetkilerini kötüye kullanmaları değildi; merkezî hükümet, Tatar Müslüman toplumunu Kırım'dan çıkarmak için sistematik bir siyaset izliyordu. Ruslar, tarihsel husumetleri dışında, Tatarları bölgenin bütünüyle Ruslaştırılması yolunda engel olarak görüyordu. Eşsiz iklimi ve geniş iktisadi ve ticari potansiyeli nedeniyle Kırım'ın, İstanbul ve sıcak denizlere uzanan bir durak sağlayacağını hesapladılar.⁶⁵ Slavlar ve diğer gayrimüslim göçmenler yarımadaya yerleştirildi ve Tatar köylüler arazilerinden mahrum edildi. Kolonizasyonu ve yerleşimi teşvik eden hükümet politikası, meyvelerini, özellikle 1820-1860 döneminde verdi. Bu zamanda güney kıyısı, uygun toprak ve iklim koşulları nedeniyle daha yoğun köy ve kent yerleşimlerine sahipti. 1854'te Tatarlar, 70,000'i Rus ve gerisi Rum, Ermeni, Alman ve Yahudilerden oluşan 250,000'lik toplam nüfusun sadece 150,000'ine sahipti. Kırım Savaşı'ndan sonra yeni yerleşimcilere ilave ayrıcalıklar verildi.⁶⁶

Kırım Tatarları üzerindeki demografik ve ekonomik baskılara, yabancı bir idarenin altında yaşamanın getirdiği dinî, idari ve psikolojik baskılar da eklenince, Osmanlı İmparatorluğu'na doğru tam bir hicret hareketi ortaya çıktı. Rus işgalinden hemen sonra başlayan ve yaklaşık 150 sene devam eden bu hicret, on dokuzuncu yüzyılda özellikle göze çarpan 1812, 1828-1829, 1860-1861, 1874, 1890 ve 1902 olmak üzere yedi dönemde zirveye ulaştı. Bu zorunlu göçlerin çoğu, Rusların, beşinci kol olarak davranabilecekleri endişesiyle Tatarları ayrılmaya zorlaması üzerine yaşandı. 1874'ten sonra, askerlik hizmetinin Tatar gençleri için zorunlu hâle gelmesi, göç yolunda önemli bir etkendi.⁶⁷ Birkaç yıl sonra zirai ve kentsel işçi azlığı nedeniyle (diğer grupların göçüne rağmen) hükümetin Tatarları özür

63 Özenbaşlı, *Kırım Faciası*, 46.

64 Fisher, *Crimean Tatars*, 83-4.

65 İnalçık, "Struggle for East-European Empire," 14-15; Hakan Kırımlı, *National Movements and National Identity among Crimean Tatars* (Leiden, 1996), 4-5; Özenbaşlı, *Kırım Faciası*, 45, 47.

66 Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi," 458.

67 Zorunlu askerlik hizmetinin getirilmesi ve sonuçları üzerine bkz. Kırımlı, *National Movements and National Identity*, 30-1 ve Özenbaşlı, *Kırım Faciası*, 64-9.

Tatarların Kırım yarımadasından toplu hicretiyle yetinmeyen Rus makamları, yüzlerce yıllık Kırım Türk-İslam kültür ve medeniyetinin izlerini silmeye girişti.

vaadiyle geri çekme çabaları başarısız oldu. 1783-1922 arasında 1,800,000 Kırım Tatarı'nın anayurtlarından çıkarıldığı tahmin edilmektedir. Bu hicretin, Tatarları, Kırım'da azınlık hâline getirdiği bilinmektedir.⁶⁸

Tatarların Kırım yarımadasından toplu göçüyle yetinmeyen Rus makamları, yüzlerce yıllık Kırım Türk-İslam kültür ve medeniyetinin izlerini silmeye girişti. Yer adları, yarımadanın Hristiyan-Ortodoks geçmişi olduğunu ve Müslümanların sadece istilacı olduğunu göstermek için, özgün ya da uyduruk Yunanca isimlerle değiştirildi. Tarihî yapılar ve anıtlar yıkıldı ya da hasar gördü. Alan Fisher bu eylemleri, Rusların, Müslüman Tatar kültürüne duydukları saygı eksikliğine bağlar. Onlara göre Kırım,

bir Tatar vilayeti değil, geri kalmış ve gayri medeni bir fasıla son veren Rusya'nın bir parçasıydı. Ruslara göre, Tatar kültürüne ait tüm anıtlar bu fasılın kalıntılarıydı ve korunmaya değmezdi. Kentlerdeki yeni gayrimüslim çoğunluk, gereksiz olarak algıladıkları bu yapıları korumak için bir neden görmediler. Sonuç olarak, Kırım-Türk mirasının kısmen de olsa korunduğu Bahçesaray haricinde, Kırım'ın tümünde gördükleri bu yıkım karşısında Hristiyan ziyaretçiler dahi dehşete kapıldı.⁶⁹

Tatar kültürüne tamamen kayıtsız ve hatta düşmanca bakan Ruslar, Müslüman dinî kurumlarına karşı farklı bir tutum takındılar. Ulemanın, genel halkın bakış açısı üzerindeki etkisinin farkında olarak, Müslüman nüfusu bunlar yoluyla kendi taraflarına çekmeyi ve kontrol etmeyi istediler. Bu amaç için müftüden kazaskere, imamlara ve farklı camilerin müezzinlerine kadar tüm din adamlarını devletin maaşlı memurları hâline getirdiler. Ulemanın geleneksel olarak sahip olduğu toplumsal ve iktisadi ayrıcalıkları da, dinî, ilmi ve yerel adli mevkilerini garanti altına alarak korudular. Böylece ulema, Rus yönetiminin parçası ve onun her ne kadar işgalden önce Rus nüfuzunun en kuvvetli aleyhtarı olsalar da, en güçlü taraftarlarını da içinde bulunduran yerel birer uzvu hâline geldiler. Ruslar, aynı amaçla, dinî tesislerin, camilerin, okulların, medreselerin ve diğer dinî ve ilmi kurumların oluşturulması ve işletilmesinden sorumlu bir İdare-i Ruhaniyye kurdu. İdare, Çarlık hükümetinin elinde etkili bir araç olarak, vakıf topraklarının %70'inin Ruslara verildiği, okul ve medreselerin sayısının 1783'teki seviyesinin oldukça altına düştüğü asır boyunca uygulamalara sessiz kaldı.⁷⁰

Rus kolonyal idaresi, ulemaya nispeten fazla dokunmazken, Tatar Müslüman toplumunun diğer kesimleri hükümet politikalarının sonuçlarından zarar gördü. Bu durum, geleneksel Tatar toplumsal yapısının bozulmasına yol açtı. İlk kayıp, göçler ve Slav kolonizasyonu

68 Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi," 458; Kırımlı, *National Movements and National Identity*, 6-12; Fisher, *Crimean Tatars*, 93.

69 Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi," 458; Fisher, *Crimean Tatars*, 94.

70 İnalçık, "Kırım Hanlığı," 458; Fisher, *Crimean Tatars*, 77-8, 93; Kırımlı, *National Movements and National Identity*, 14-17.

sonucu mirzaların sayısının azalmasıyla geldi. İşgal ve daha önce tanınmış aristokratik haklara ve ayrıcalıklara kuşkuyla bakan Rus memurları tarafından el konması sonucu varlıklarının çoğunu kaybedince, mevkilerinin iktisadi kaynağı çöktü. Toprağa el koymalar genellikle sürekli artan ve bürokraside yükselen Slav nüfusunun Tatar toprak sahipliği üzerinde yarattıkları baskı sonucu meydana geldi.⁷¹ Ne var ki, mirza sınıfının bir bölümü, sonunda Rus aristokrasisinin mütemmim bir parçası hâline geldi ve resmen bu sınıfa katılmış olmalarının semeresini gördü. Ancak bu menfaatin bedeli olarak, Rus mevkidaşlarıyla uyumlu bir etkileşim gerektiren davranış biçimleri, dilleri ve iş yapma biçimleri Ruslaştı. Sonuç olarak, Ruslaşmış mirzalar, Müslüman toplumun geri kalanına yabancılaştı. Bu yabancı âdetlere uyum sağlayamayan veya uyum sağlamak istemeyenler hak ve ayrıcalıklarını koruyamadı ya da bunları talep edemedi. 1768-1783 yılları arasındaki karmaşa nedeniyle hangi Tatar'ın soylu olduğu ve hangi toprağa sahip olduğu bilinemediğinden durum daha da zorlaştı.⁷²

71 Fisher, *Crimean Tatars*, 86-7, 96.

72 Fisher, *Crimean Tatars*, 76, 84-5, 93; Kırmımlı, *National Movements and National Identity*, 12-13.

Bir zamanların müreffeh Tatar kentli sınıfı da Rus işgali ile müteessir olmuştu. Sayıları düşmüş, aynı şekilde önemleri azalmış ve varlıkları Kırım yaşamının kıyısında yer alan Bahçesaray ve Karasu Pazar gibi iki Tatar şehriyle sınırlandırılmıştı. Tüm diğer Kırım kentleri, nüfus yapılarında büyük değişimlere neden olacak biçimde Slavlara, Rumlara ve Ermenilere devredilmişti. Kefe ve Gözleve gibi bir zamanlar güney ticaretinde önemli rol oynayan kentler, iktisadi önemlerini ve nüfus büyüklüklerini yitirdiler. İktisadi rollerini, yakınlarına yapılan ve gayrimüslim kentli grupların yerleştirildiği yeni liman şehirleri lehine kaybettiler. Dahası, o zamana kadar güçlü bir örgütlenmeye sahip olan kentli esnaf ve zanaatkarlar, gelişen Rus kapitalizmi ile baş edemeyerek yoksullaştılar. Tatarlar, Bahçesaray dışında, kent yönetimlerinden çıkarıldılar. Geleneksel Tatar kent yaşamı kayboldu ve Tatar kentli sınıfları için kültürel bilinçlerini korumak zorlaştı. Böylece, bir asırlık Rus egemenliği sonunda Kırım'da gerçek bir Tatar burjuvazisi ve entelijansiyası kalmadı. On dokuzuncu yüzyılın sonunda Bahçesaray ve Karasu Pazar'da yeni bir Tatar kentli sınıfı ortaya çıkana dek, millî Tatar kültürünün yeniden inşası mümkün olmadı. Ancak, bu yeni Tatar kültürü, işgal öncesindekinden farklıydı.⁷³

⁷³ Fisher, *Crimean Tatars*, 89-90; Kırmılı, "Rus İdaresi Dönemi," 458-59; Kırmılı, *National Movements and National Identity*, 19-21.

Tatar köylüsü önemli sorunlarla karşılaşarak işgali izleyen ilk yirmi yıl içinde büyük oranda göç etti. Nedenlerden biri Rus kolonizasyonunun yöntemiydi: Yarımadadaki arazilerin %12'sini oluşturan geniş arsalar devlet mülkü sayıldı. Bu topraklar, bir zamanlar Kırım devleti ve hanedanına ya da gönüllü ya da zorunlu olarak Kırım'ı terk edenlere aitti. Ruslar, bu toprakları, her rütbeden devlet memurlarına verdi ya da çok düşük fiyatlarla sattı. Bilhassa ciddi bir sorun ise, Katerina, Potemkin ya da vali tarafından imzalanan fermanların, toprakların yerlerini değil miktarlarını belirtmesiydi. Böylece, rüşvetçi yerel memurlar istedikleri araziye müsadere edebiliyor ve isteyen berat sahiplerine bunları paylaştırabiliyordu. Hibe eden kimseler ve alıcılar, buralarda yaşayan Tatar köylülere aldırıyordu. *Pomeschickler*, yeni toprak sahipleri, bir kez mülk edindiklerinde, arazileri sıradan malikâne olarak görüp, burada yaşayan köylüleri işgalci olarak değerlendiriyorlardı. Alışlagelmiş %10 yerine, derhal ayrılmaktan başka seçenek bırakmayarak, daha fazla kira talep ettiler. Bazen yeni toprak sahipleri, köylüleri mallarını terk etmek zorunda bırakarak, hasadın tamamına el koyuyorlardı. Çoğu köylü arazisi istimlak edildi ve köylüler ile *pomeschickler* arasında sonu gelmez davalar açıldı. Nihayeten, yüzyılın sonunda Çarlık hükümeti, sahipliği belgelendiği takdirde, köylü arazilerinin müsadere edilmesini reddetme kararı verdi. Ancak, mülkiyet hakkı resmî belge ile değil âdet üzere belirlendiğinden, bu bir çözüm getirmede. Yazılı belgenin yokluğu, yeni toprak sahiplerinin köylüler üzerindeki aşırı taleplerinin yolunu açtı. İstikrarlı kamulaştırma siyaseti ve istismar, işgali izleyen yirmi yıl içinde köylülerin büyük oranda göç etmesine neden oldu. Bozkırdan yarımadanın kuzeyine kadar olan bölgedekiler özellikle savunmasızdı. II. Katerina ve danışmanları, Tatar köylülerini devlet köylüsü ilan ederek, *pomeschicklerin* bunları köleleştirme taleplerine direndi. Ne var ki, geleneksel topraklarında kalan Tatarlar ve diğer yerlerdeki köleler arasında çok bir fark yoktu. Hasadın üçte birini vergi olarak vermek, *pomeschicklerin* hasadını harmanlamak ve istasyona ya da limana kadar taşımak zorundaydılar. Kırım Savaşı'nda hükümetin tavrı ağırlaşınca, köylülerin durumu daha da kötüleşti. Osmanlı donanmasının karaya muhtemel çıkışına karşı alınan önlemler bahane edilerek, verimli kıyı bölgelerinde yaşayan çoğu köylü içerilere taşındı. *Pomeschickler*, görünürdeki bu harika fırsatı değerlendirmek için savaş sonrasında köylülerin geri dönmelerini engellediler. Dönenler ise yüksek vergilerle karşı karşıya kaldı ve köyün su kaynağı gibi temel gereksinimlere erişimleri kısıtlandı. Buna bağlı olarak çoğu köylü, iç bölgelerde kaldı ya da giderek artan sayılarda Osmanlı İmparatorluğu'na göç etti.⁷⁴ Kazaklar ve Çarlık memurları tarafından savaş sırasında uygulanan zulüm, onları bu yöne daha çok sevk etti.⁷⁵

Savaş sırasında Tatarlar'a karşı Rus hükümetinin siyasetinin ağırlaşmasının nedeni, Çar IV. Aleksandır'ın, Tatarların, Osmanlıların müttefiki olan Britanya ve Fransa ile kader ortaklığı yaptıklarına dair yanlış bilgilendirilmesiydi. Aslında Tatar köylüleri, yabancı güçlere karşı sadakatle savaşmıştı. Bu yanlış istihbarat, tüm Tatar toplumunun Çar gözünde şüpheli konuma gelmesine ve tehlike olarak görülenlerden kurtulmak için savaş sonra-

74 Kırımlı, *National Movements and National Identity*, 5-6, 17-19; Özenbaşlı, *Kırım Faciası*, 37-44; Fisher, *Crimean Tatars*, 90-1.

75 Bu zulümlerin ayrıntısı için bkz. Özenbaşlı, *Kırım Faciası*, 49-54.

sında göçe zorlanmasına yol açtı. Şimdiye kadar gördüğümüz üzere, savaş sırasında kıyı bölgelerde yaşayan Tatarlar, hükümetin üstü kapalı izniyle *pomeschickler* tarafından el koyulan arazilerinden çıkarılmıştı. İç bölgelere yerleştiklerinde, devlet köylüsü statülerini kaybettiler ve Slav koloniciler için kolay hedef hâline geldiler. Böylece, Çar'ın 1859'da Tatarları göçe teşvik etmesi, korku içindeki halkın kaçmasına neden oldu. Onun dönemine kadar yaşanan en kapsamlı Tatar göçü, yaklaşık 110,000 göçmenin söz konusu olduğu, işgali izleyen yirmi yıl içinde gerçekleşmişti. Kısa süre içinde çok daha büyük bir göç dalgası başladı ve 1860 ve onu izleyen birkaç yıl içinde 100,000 Tatar, Kırım'ı terk etti. Kırım yarımadasının toplam nüfusu 1850'de 275,000 iken, on yıl sonra 194,000'e geriledi. Bu sayının yarısı kadarının Tatar olması, bunları anayurtlarında azınlık konumuna düşürdü. Bunun yarımadadaki zirai ve iktisadi üretime zarar vereceğini anlayan hükümet, planlarını tersine çevirdi. 1860'dan başlayarak, Tatarlara pasaport vermeyi reddetti ve Kırım'ı terk edenlerin geri dönmesine izin verilmeyeceği konusunda tehdit savurdu. Çar, Kırım'daki idarecilerini, Tatarlara iyi davranılması konusunda uyardı, ancak kaygılar dinmedi ve göç dalgası devam etti.⁷⁶

⁷⁶ Fisher, *Crimean Tatars*, 88-9; Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi," 458.

YENİ TATAR ENTELİJANSİYASI VE GELİŞEN ULUSAL HAREKET

1902'den sonra büyük Tatar göç dalgası hafifledi. Bu gelişmeye neden olan faktörler arasında göçe karşı çıkan yeni bir Tatar entelijansiyasının ve Tatar kamuoyunu temsil eden yeni bir gazetenin ortaya çıkışı vardı.⁷⁷ Rus işgalinin badirelerinden nispeten az etkilenen tek zümrenin, okulların ve medreselerin kontrolünü elinde bulunduran Müslüman din adamları olduğunu görmüştük. Laik tebaa bu okullardan çıkarılmıştı ve okullarda verilen eğitim, çağdaş dünyanın öngördüğü uzmanlık alanlarına hazırlanmakta yetersizdi.⁷⁸ Bu koşullarda, ilk olarak 1861-77 reform döneminde ortaya çıkan ve gittikçe yayılan yeni Rus okulları, yeni bir entelektüel sınıfın ortaya çıkması için fırsat yarattı. Bu sınıf içerisinde okul personeli, hıfzıssıhha çalışanları, tıbbi personel, hükümet ve sosyal hizmet çalışanları ve en önemlisi, sosyal ve pedagojik reformcular vardı.⁷⁹ Ancak, ilk etkili reformcu, muhafazakâr din adamlarının 1867'ye kadar okullar üzerindeki kontrolü elde tuttuğu Kırım yerine, Kazan'da ortaya çıktı. Tarihçi ve eğitimci Şehabeddin Mercani, İslam'ın kurtuluşunun çağdaş dünyaya uyum sağlamakla geleceğini savundu ve bir kimsenin Müslüman mirasını korumasıyla Rusça öğrenmesi arasında çelişki olmadığına ısrar etti.⁸⁰

Mercani fikirlerinin Kırım'daki savunucularından biri, Rus eğitim ve kültürel yöntemlerinin, derin taassubun ve Müslüman din adamları tarafından kontrol edilen okullarda izlenen müfredatın yerini almasını savunan İsmail Bey Gaspıralı (Gasprinsky, 1851-1914) idi. Kırım Tatarları, sadece İslam ve Tatar mirasının en iyi yanları ve çağdaş dünyanın gerektirdiği becerileri içeren çağdaş yöntemler kullanıldığında, tümünden Ruslaştırmaya karşı durma fırsatı elde edebilirdi⁸¹. Gaspıralı, Rusça eğitimi ve batılı tabii ve sosyal bilimlerin Tatar okullarının müfredatına girmesini savundu. Bu ilkelere uygun olarak, 1884'te Bahçesaray'da kurduğu kendi okulunda yeni bir eğitim metodu (Usul-i Cedid) benimsedi. Arapça öğretilen

77 Özenbaşı, *Kırım Faciası*, 74.

78 Kırımlı, *National Movements and National Identity*, 21-26.

79 Fisher, *Crimean Tatars*, 98; Kırımlı, *National Movements and National Identity*, 27-29.

80 Fisher, *Crimean Tatars*, 99-100. Mercani için bkz. Gul'nara İdiyattullina, "Beginning of the Modernization Process in Tatar Society," *Tatar History and Civilization*, 208-19 (İstanbul, 2010), 217-19.

81 Fisher, *Crimean Tatars*, 100-01.

Kur'an ve fıkıh dersleri yanında, Rusça ve Tatarca tarih, coğrafya ve matematik dersleri verdi.⁸²

Gaspıralı'nın, Usul-i Cedidi ortaya koymaktaki ikincil bir amacı da, Rusya'daki tüm Türk toplumunun çağdaş ve tek bir Türk milleti altında birleşmesiydi. Ona göre, yalnızca böyle bir birlik sayesinde Türk toplumları, karşılaştıkları çetrefilli toplumsal, ekonomik ve siyasi meseleleri çözebilir ve zorlu bir kuvvet hâline gelebilirdi. Gaspıralı'ya göre din, dil ve kültür açısından bir ortak paydaya sahip olduğu için bunu başarmak zor değildi. Eksik olan, Türk toplumunun tümü için ortak olabilecek biçimsel olarak edebi bir Türkçe ve yeni, millî bir maarif sistemi idi. Usul-i Cedid, aynı zamanda bu ihtiyaca cevap vermeyi amaçlıyordu.⁸³ Gaspıralı'nın etkin olduğu bir başka alan da gazetecilikti. 1883'te, fikirlerini ve reform tasarısını yaymak amacıyla *Tercüman* adlı gazeteyi kurdu. Gaspıralı, bu çok etkin gazeteyi, Rusya'da İslam'ın çağdaşlaşmasını desteklemek, Müslüman kadınlar için eşitliği savunmak, Türkçe konuşan dünyada basın için ortak bir Türkçe lisanı kurmak, Rus ve Osmanlı imparatorluklarının sınırları boyunca tek bir Türk elit grubu oluşmasını teşvik etmek yolunda kullandı. Öte yandan Gaspıralı, takipçilerine, Rus hükümetine muhalefet etmemeyi önerdi. Başarı şansının düşük olduğuna inanıyordu. Müslüman Tatar ıslahatı ve ulusal kimliği için çalışmakla, Çar hükümeti ile iyi ilişkiler kurmak arasında temel bir tezat görmedi.⁸⁴

Gaspıralı'nın fikirlerine ilgi gösteren yeni entelijansiya, 1871'de Akmesicid'de kurulan Tatar Öğretmen Okulu ve Bahçesaray'daki kendi okulunun da aralarında bulunduğu, 1867 sonrasında tohumcuklanan Rus-Tatar okullarında eğitim görmüşlerdi. Her ne kadar bu grubun tamamı fikirlerine katılmasa da, tüm fikirleri ve dillendirdiği tüm meseleleri tartışıyorlardı.⁸⁵ Çağdaş Rus-Tatar okullarında peşpeşe üç kuşak eğitim gören bir entelektüel nesil ortaya çıktı. İlki, Gaspıralı'nın Rus sistemi çerçevesinde çalışılmasını ve Rus liberalleriyle yan yana, yeni kurulan siyasi kurumlara iştirak etmeyi savunan fikirlerini paylaşan, Gaspıralı'nın kendi takipçileriydi. İkinci nesil, Gaspıralı'nın ıslahat gündemini paylaşmalarına rağmen, ilk gruptan daha devrimci fikirlere sahip olan, Jön Tatarlar denilen gruptu. Abdürreşid Mehdi liderliğinde çarlık rejimine karşı savaş ilan ettiler ve

82 Fisher, *Crimean Tatars*, 101-03.

83 Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi," 469.

84 Fisher, *Crimean Tatars*, 102-03.

85 Fisher, *Crimean Tatars*, 103; Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi," 469.

Rus sosyalist devrimcileri yanında, 1905 olaylarında etkin rol aldılar. Bu partinin düzene karşı radikal muhalefetini, tarımsal sosyalist ilkeleri ve yer altı mücadelesinin yöntemlerini paylaşırken, ayrı bir millî Kırım hareketi içinde kalmayı tercih ettiler. Böylece, Çarlık hükümetinin 1910'da kendilerini tasfiye etmesinden önce, modern çağda Kırım Tatarları arasından çıkan ilk siyasi milliyetçi hareket haline geldiler. Benzer biçimde, Gaspıralı'nın, Kırım'ı anavatan kabul eden tasavvuru dâhilinde Kırım Tatar milli kimliğinin dini ve etnik temellerini güçlendirdiler.⁸⁶

1907'den sonra ortaya çıkan üçüncü ve son nesil, Tatar milliyetçileri olarak bilinir. İlk iki grubun aksine, bu üçüncü grubun üyeleri, Kırım okullarında olduğu kadar İstanbul'da da öğrenim gördüler; Jön Türkler ile yakın ilişki kurdular. Jön Türklerin etkisi altındaki Tatar milliyetçileri, 1908'de Kırım Talebe Cemiyeti'ni kurdu. Ertesi sene cemiyet, bağımsız bir Kırım devleti kurma hedefine yönelik *Vatan* şubesini kurdu. Numan Çelebi Cihan, Cafer Seydamet ve Abdülhakim Hilmi Arifzade'nin önderliğini yaptığı *Vatan* üyeleri, Çarlık rejimine derin bir düşmanlık besliyorlardı ve benzer biçimde millî bağımsızlık peşinde koşan Kırım'daki gizli milliyetçi hücrelerle ilişki kurdular. Onlarla birlikte *Vatan* grubu, 1917'de, Kırım'ın her bölgesinde benzer hücreler kurmayı başardı.⁸⁷

Tatar siyasetçi ve tarihçi Kırimal, devrim patlak verdiğinde, "bu üç milliyetçi düşünce dalgası arasındaki etkileşimin Mart 1917'de Kırım Tatarları arasında açığa çıkan geniş popüler milliyetçi hareketin zeminini nasıl hazırladığını"⁸⁸ anlatır. Ekim 1907'deki Bolşevik Devrimi'ni izleyen hengameden faydalanan Kırımlı Tatar milliyetçiler, kurulacak ilk millî kurultay için serbest seçimler gerçekleştirdi. Millî meclis ilk olarak Aralık 1917'de toplandı ve 26 Aralık 1917 itibarıyla Kırım Ahali Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan eden bir anayasayı kabul etti. Aynı gün, Numan Çelebi Cihan liderliğinde ilk Kırım Tatar hükümeti kuruldu. Yeni hükümet, kısa süre içinde Kırım'ın büyük bir kısmını kontrol altına almayı başarsa da, Rus Karadeniz donanmasının ana üssü olan Sivastopol'da bulunan Bolşevik bahriyelileri, Ocak sonunda Bahçesaray ve Akmescid'e yürüdü ve silah kuvvetiyle Kırım Millî Hükümeti'ni, Bolşevik bir hükümetle değiştirdi. İzleyen süreçte, Numan Çelebi Cihan'ın tutuklandığı ve diğer binlerce kurbanla idam edildiği gerçek bir tedhiş dönemi yaşandı.⁸⁹

86 Fisher, *Crimean Tatars*, 104-07; Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi," 469; Kırımlı, *National Movements and National Identity*, 217-19.

87 Fisher, *Crimean Tatars*, 104-07; Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi," 469; Kırımlı, *National Movements and National Identity*, 219-22.

88 Edige Kırimal, "The Crimean Tatars," *Studies on the Soviet Union* 1 (1970), 78, Fisher, *Crimean Tatars*, 107'de yer aldığı şekliyle.

89 Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi," 459-60.

RUS DEVRİMİ VE ERKEN BOLŞEVİK YÖNETİMİ SIRASINDA KIRIM

Haziran 1918'de Kırım'daki Bolşevik hükümeti, Kırım'ı işgal eden Alman kuvvetleri tarafından, Brest-Litovsk Antlaşması ile kurulan bağımsız Ukrayna hükümetinin talebi gereğince devrildi. Bolşeviklerin yerini alan General Süleyman Sulkiewicz liderliğindeki yeni hükümette, Bolşevik karşıtı Ruslar ve Almanlar gibi, Tatar üyeler de yer aldı. Ancak, beş ay sonra Almanya teslim olup, askerleri çekilince hükümet istifa etmek zorunda kaldı. Liderliğini Karaim Salomon Krım'ın yaptığı ve Beyaz Ordu tarafından desteklenen bir sonraki hükümette ağırlık, Kırım'a sığınmış olan Rus ve Yahudi siyasetçilerdeydi. Yarımadayı Rusya'nın mütemmim bir parçası olarak gördüler ve Tatarları hükümetten kesin olarak uzaklaştırdılar.⁹⁰

Kırım, Rusya'da iki yıl süren iç savaş (Ocak 1919'dan 1920'nin sonlarına) süresince Kızıl ve Beyaz orduların kuklası hâline geldi. Kırım, bu dönemde iki kez el değiştirdi. Tarafların hiçbiri Tatar taleplerine ilgi göstermedi ve birbirlerinden ne kadar farklı olursa olsunlar, hiçbiri Tatarlar tarafından yönetilen bağımsız bir Kırım fikrini değerlendirmeye hazır değildi.⁹¹ Bolşevikler, Kırım'da kontrolü kalıcı olarak sağladıktan sonra, gizli Bolşevik polis kuruluşu *Chekha*,

Sovyetlerin tüm muhaliflerini temizleme işlemini uygulamaya koydu; Kasım 1920'den 1921 yazına kadar olan altı aylık dönemde 60,000 kişi öldü. Burjuva milliyetçiler ve sınıf düşmanları olmakla suçlanan Tatarlar, Bolşevik karşıtı Ruslar yanında hedef alındı.⁹² 60,000 Tatarın da içinde bulunduğu 100,000 kişilik bir Kırımlı grubu ise, Kırım mahsulü tahılın ihracı ve yabancı yiyecek yardımının başka yerlere aktarılması ile suni olarak kıskırtılan 1921-1922 kıtlığı sırasında hayatını kaybetti.⁹³ Tüm bu politikalar, Tatarlar tarafından ciddi direnişle karşılandı. Dağlarda Beyaz Kuvvetler ile çarpışan Tatar partizanlar, şimdi de "Yeşil Kuvvetler" adı altında, kendileri için büyük zorluklar çıkaracak biçimde Bolşeviklerle çatışıyorlardı. Taraflar yenilemeyince geri adım atan Simferopol'deki Bolşevik önderliği, Tatarlara millî özerklik ve hükümette yer alma sözü verdi. Müslüman "millî komünizm" fikriyle maruf Tatar Bolşevik lider Sultan-Galiyev'in tavsiyesi üzerine, 18 Ekim 1921'de Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ÖSSC) kuruldu. Partizanlar için genel af ilan edildi ve eski *Milli Fırka* üyesi pek çok Tatar milliyetçisi hükümete kabul edildi. Görünüşe göre Kırım Tatarları, bağımsız yönetim olmasa bile, en azından Sovyetler altında millî ve kültürel özerklik elde etmeyi başarmıştı. Veli İbrahim (1923-1928)

90 Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi," 460.

91 Fisher, *Crimean Tatars*, 127-28.

92 Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi," 460; Fisher, *Crimean Tatars*, 132-33.

93 Edige Kırımlı, "Kırımda Topyekün Tehcir ve Katliam," *Kırım'daki Soykırımın Unutmayınız*, haz. Sabri Arıkan (Ankara, 1994), 23-24.

liderliğindeki kısa dönem, daha sonradan sürgündeki birçok Tatar tarafından altın çağ olarak adlandırılacaktı.⁹⁴

Veli İbrahim, Komünist Parti üyesi, milliyetçiliğe olan sadakatine hanel getirmemiş, eski bir *Milli Fırka* üyesiydi. Lider olunca, Tatar millî dirilişi yolunda toplumsal, iktisadi ve kültürel bileşenlerden oluşan bir plan uygulamaya koydu. Kırım Tatarları'nı, bilhassa eski Milli Fırka üyelerini, hükümetin her kademesinde görev almaya teşvik etti. Veli İbrahim, ayrıca, arazileri eski sahiplerine geri vererek ve endüstri kuruluşlarını mümkünse eski idarecilerine teslim ederek, Kırım ekonomisini 1918 öncesi dönemdeki durumuna getirmeye çalıştı. Sovyet arazi politikalarını, Çarlık döneminde topraklarından edilmiş Tatar köylüsüne en fazla kazanç getirecek şekilde uyguladı. Göç eden Tatarların emniyetli bir biçimde dönüşü ve dolayısıyla yarımada-

daki Tatar nüfusunu artırmak için önlemler aldı. Son olarak, Fisher'a göre, "Kırım'ın Tatarlaşması için bir kültürel siyaset izledi." Bu dönemde, Kırım Tatar okullarının sayısı ve kalitesi artarken, yeni bilimsel enstitülerin, müzelerin, kütüphanelerin ve tiyatroların açılması sonucu Tatarların kültürel ve bilimsel etkinlikleri öngörülemez bir gelişme gösterdi. Kırım Tatar lisanı, cumhuriyetin resmî dili olarak kabul edildi. Kırım Tatar tarihi ve kültürü üzerine kitaplar basıldı. Tatar entelijansiyasının makalelerini de içeren akademik dergiler çıkarıldı. En önemlisi, 1924'te Simferopol'de, bir fen fakültesi ve 1925'ten sonra kurulan ve Kırım Tatarları'nın dili ve edebiyatının çalışılmasını sağlayan bir Şarkiyat Enstitüsü içeren bir üniversite açıldı.⁹⁵

Ne var ki, Veli İbrahim'in uygulamaya koyduğu bu politikalar, Moskova'da ters tepkiye yol açtı. Veli İbrahim, "burjuva milliyetçiliği" ile suçlandı ve 1928'de tutuklanıp idam edildi. Ölümüyle birlikte uygulamaya koyduğu tüm siyaset tersine çevrildi ve Kırım Tatar milliyetçileri, hükümetten ayıklandı. Alexandre Benigsen'e göre, Kırım Tatarları için altın çağ, bir yanlış anlaşılmanın sonucuuydu: "Müslümanlar, reformcu hareketlerini uygulamaya koymak için yeni düzenden yararlanabileceklerini düşünerek kendilerini kandırdılar ve Bolşevikler, hatalı bir biçimde kader arkadaşlarını eğitebilecekleri ve uzun vadede iyi birer Marksist yapabilecekleri umudunu beslediler." Buna ek olarak Fisher'a göre, Bolşevikler, Tatar liderlerin bu fırsatı değerlendirip Sovyet devletinin merkezîleşmesine aykırı olarak izledikleri milliyetçi siyasetin yanlışlığının farkına varacaklarını umut ettiler.⁹⁶ Hiç de öyle olmadı, cezası da ufukta görünüyordu.

94 Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi," 460; Fisher, *Crimean Tatars*, 133; Alan W. Fisher, "The Crimean Tatars, the USSR, and Turkey," *Soviet Asian Ethnic Frontiers*, haz. William O. Mc Cagg, Jr. ve Brian D. Silver, 1-24 (New York, 1979), 187.

95 Fisher, *Crimean Tatars*, 139-40.

96 Alexandre Benigsen ve Chantal Lemerrier-Quelquejey, *Islam in the Soviet Union* (New York, 1967), 107, Fisher, *Crimean Tatars*, 139 ve Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi," 459-60'ta yer aldığı şekliyle.

TATARLARIN BASTIRILMASI VE KIRIM'DAN SÜRÜLMESİ

Veli İbrahim hükümetinin bitişini şiddetli bir baskı ve devlet tedhişi dönemi izledi. Yetkililer, İbrahim'in, Kırım'ın Tatarlaştırılması kültürel siyasetini tersine çevirmekle işe başladı. Tüm eğitim kurumlarının müdürleri değiştirilerek, Tatarların yerini Rus ya da Ukraynalılar veyahut devrimden sonra eğitim almış başka Tatarlar aldı. Gazete ve dergi editörleri, Tatar millî tiyatrolarının yönetmenleri, şairler ve yazarlar tümüyle kovuldu. Kırım kültürel liderlerinin bazıları, Romanya veya Türkiye'deki Kırımlı siyasetçilere katıldı. Diğerleri, burjuva milliyetçiliği ya da Sovyet karşıtı hareketlerle suçlandı, Sibiryaya ya da Urallar'a sürüldü. İbrahim'in vefatından bir yıl sonra, tüm devrim öncesi Tatar entelijansiyası görevlerinden uzaklaştırıldı.⁹⁷ Bunu, 1930'ların Stalinist temizlik hareketi sırasında daha kötüsü izledi. Kırım'da kalmalarına izin verilenler siyaseten güvendedi, ama kendilerini Kırım Tatar toplumunun mahvına yönelik uygulamalara karşı haklı biçimde seslerini yükseltmek zorunda hissettiklerinde bile frenlemek zorundaydılar. Sonuç olarak, 1933 ve 1939 Stalinist temizlik hareketi sırasında, din adamları da dâhil olmak üzere geri kalan Tatar entelijansiyasının neredeyse tamamı idam edildi ya da çalışma kamplarında öldü.⁹⁸ Ancak entelijansiya, Sovyet politikalarının Tatar kurbanlarının sadece bir kısmıydı; daha 1933'te, Kırım Tatar nüfusunun yaklaşık yarısı olan 150,00 kişi öldürülmüş ya da sürülmüştü. Bunlar arasında kamulaştırma dönemi süresince Urallar'a veya Sibiryaya sürülen

97 Fisher, *Crimean Tatars*, 142.

98 Fisher, *Crimean Tatars*, 145; Kırımlı, "Kırım'da Topyekün Tehcir ve Katliam," 28-31.

40.000 Kırimlı Tatar köylüsü de vardı. 1931-1933 kıtlığı da yarımadaadaki diğer gruplar gibi Tatarları da çok olumsuz etkiledi.⁹⁹

Genelde Tatar toplumuna, özelde Tatar entelektüellerine yapılan saldırılara, Tatar Müslüman kültürü, dinî ve geleneklerine yapılan saldırılar eklendi. Tatar entelijansiyasının temizlenmesi, Ruslaşmaya dönük çabaları en aza indirmeye yönelikti. Daha Veli İbrahim'in düşüşünden önce, geleneksel Arap alfabesi, sonradan 1938'de yerini Kiril'in alacağı Latin alfabesiyle değiştirildi. Latin alfabesine geçiş bazı Tatar entelektüelleri tarafından desteklense de, hükümetin bu değişimde ve sonra Kiril alfabesine geçişteki amacı, genç nesillerin ulaşabileceği yazını seçmekti. "Proleter ve Sovyet olmayan" kabul edilen, devrim öncesi ve erken devrim sonrası Tatar yazınının çoğu, artık okunamayan Arapça alfabeyle yazılmıştı. Tatar lisanındaki birçok Arap, Fars ve Türk kaynaklı sözcük, Rus muadilleriyle değiştirildi. Temizliğin bir sonucu da Tatar lisanında yayınlanan dergi ve gazete sayılarının düşmesiydi: 1935'te 23 iken, 1938'de 9 oldu. Dahası, müzelerde ve kütüphanelerde korunan millî kültürel mirasın önemli bir kısmı tahrip edildi. Kalan cami ve medreseler kapatıldı ya da binaları farklı amaçlarla kullanıldı. Kalan az sayıda camiye gitmek imkânsız hâle geldi ve namaz, oruç ve sünnet kesinlikle yasaklandı. Tatar kültürüne son darbe, kırsal Tatar nüfusuna yapılan hükümet destekli katışıksız tedhiş seferberliğiyle yaşandı. Bahane, toplumsal ve ailevi geleneklerin Rus Sovyet davranış kalıplarına uydurulması için ıslah edilmesiydi.¹⁰⁰

99 Kırimlı, "Rus İdaresi Dönemi," 461.

100 Fisher, *Crimean Tatars*, 144, 147; Kırimlı, "Rus İdaresi Dönemi," 461.

Sözün kısası, Bolşevik idaresinin ilk yirmi yılında (1921-1941) Kırım, 1917 itibariyle yarımada'daki Tatar nüfusunun yarısına yakın olmak üzere, 170,000 Tatar'ın öldürülmesi ya da sürgün edilmesine tanık oldu.¹⁰¹

Yine de 1944'te, Alman işgal kuvvetlerinin çekilmesi ve yerlerini Sovyet birliklerinin almasından sonra yaşanan kıyımlarla karşılaştırıldığında bunlar önemsiz kalır. Sovyet güçleri, gelişlerini izleyen iki haftada yarımada'da kalan tüm Tatarlara karşı bir tedhiş hareketi başlattı.¹⁰² 17-18 Mayıs gecesi başlayan operasyon boyunca Tatarlar, Kızıl Ordu birlikleri tarafından uyandırıldı, hazırlanmaları için 15-20 dakika verildi ve sadece taşıyabilecekleri kadarını yanlarına almaları söylendi. Tren istasyonlarına getirilip, sığır kamyonlarına dolduruldu. Ağzına kadar dolu araçlar, dışarıdan mühürlenerek 3-4 haftalık Orta Asya (özellikle Özbekistan), Urallar veya Sibiryaya yolculuğuna gönderildi. Su, yiyecek ve tıbbi malzeme verilmedi; yol boyunca yaklaşık sekiz bin Tatar, açlık, susuzluk ya da halsizlikten öldü. Yolculuğun sonu, çilenin bittiği anlamına gelmiyordu. Çoğu Tatar'ın gönderildiği, Urallar'daki Sverdlovsk bölgesindeki toplama kampları, en basit gereksinimlerden

101 Kırimal, "Kırım'da Topyekün Tehcir ve Katliam," 33.

102 Kırimal, "Kırım'da Topyekün Tehcir ve Katliam," 37; Fisher, *Crimean Tatars*, 162.

yoksundu, yaşam koşulları perişandı ve iş çok ağırdı. Sonuç olarak, sürgünden birkaç yıl sonra, 60,000'den fazlası çocuk olmak üzere, Tatarların %46'sı (112,180) ölmüştü.¹⁰³

Sovyet yazınına göre bu toplu sürgünün altında yatan göstermelik neden, Kırım Tatarları'nın, Alman işgal kuvvetleriyle yaptığı geniş çaplı işbirliğiydi. Alman General Manstein, büyük sayıda bir kuvveti Kırım'da konumlandırmamak için, Tatarlar ile samimi ilişkiler kurmayı teşvik eden bir politika izlemişti. Çabaları, 15-20,000 Tatar'ın öz savunma taburları kurması ve dağlarda Sovyet partizanlarına karşı savaşması sayesinde kısmen başarılı oldu. Ne var ki, Volga Tatarları (35,000) ve diğer Kafkas toplumları (110,000) ya da özellikle Slavlar ile karşılaştırıldığında bu, Sovyet karşıtı direnişçiler için düşük bir sayıydı. Alman işgali sırasında kültür işleri bakanı, Tatar milletinin böyle yüksek bir kademe de bulunan tek temsilcisiydi. Yine Alman siyasetinin işbirlikçilerinin önemli bir kısmı Kırım'da ikamet eden Tatarlardı.¹⁰⁴

Kırım nüfusunun bir kısmının Alman ordusunu sıcak karşılaması ve işbirliğine girmesinin nedeni anlaşılacak istendiğinde, Almanlar 1941'de geldiği vakit neredeyse tüm Tatar siyasetçileri, memurları ve entelektüellerinin kovulmuş ya da tasfiye edilmiş, on binlerce Tatar köylüsünün malları elinden alınmış, ölüme mahkûm edilmiş ya da göçe zorlanmış ve Sovyetlerin yenilmesine üzölmek için fazla neden bırakmayacak şekilde, Kırımlı Tatar nüfusunun neredeyse öldürölmüş ya da sürölmüş olduğu hatıra getirilmelidir. Acıları, Bolşeviklerin ayrılmasıyla kendilerini neyin beklediği konusunda fikir verir biçimde, Alman işgalinin arifesinde geri çekilmekte olan NKDV (Halkın İçişleri Komiserliği) güçlerinin uyguladığı geniş çaplı mezalim ve katliamlar ile alevlenmişti.¹⁰⁵

Bu koşullar altında daha dikkat çekici olan ise, partizanlar ya da Kızıl Ordu saflarında savaşan Kırımlı Tatarların sayısının, Alman saflarında savaşanlardan çok daha fazla olmasıdır. 18 yıl içinde 95,000 kişinin, 15-20,000'i Alman saflarındaysa, 53,000'i orduda, 12,000'i de direniş kuvvetlerinde olmak üzere, 65,000 kişi Rus saflarında savaşmıştı. 65,000 Sovyet yanlısı Tatar'ın neredeyse yarısı öölürken, %40'ına madalya ve nişan verildi.

103 Tayfun Atmaca, *Sömürölen Topraklarda Sürgönlöer ve Soykırımlar* (Ankara, 2009), 226-31, 236; Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi," 461; Fisher, *Crimean Tatars*, 170.

104 Fisher, *Crimean Tatars*, 155-56, 158.

105 Kırımlı, "Kırımda Topyekün Tehcir ve Katliam," 34-36; Fisher, *Crimean Tatars*, 149, 153.

%9'u ise Sovyetler Birliği Kahramanı ilan edildi. Ne var ki, ne kadar methedilirse edilsinler, sağ kalanların hepsi, Kırım'a döner dönmez sürgüne gönderildiler.¹⁰⁶

Bu bağlamda, Kırimlı romancı Cengiz Dağcı şu tespitleri yapıyor:

Trajedi (sürgün) sadece savaş sonrasında başlamadı, evveliyatı otuzlara dayanır. Binlerce Kırim Türkü, 1930 ile 1936 arasında sürüldü. Bu insanlar rejim karşıtı değildi, tek düşünceleri topraklarını, bağlarını ve meyveliklerini işlemekti. Basitlerdi, tarım cemaatinde yaşayan masumlar. Kırim Tatarlarının savaş sırasında Rus yoldaşlarına ihanet etmesi bir bahane, kasti bir iftiraydı. Ruslar da dâhil olmak üzere, Sovyet toplumunun tümü içinde en az işbirliği yapan Kırim Türkleridir.¹⁰⁷

Tüm bu olgular düşünüldüğünde, sürgünün ardındaki nedenin farklı olduğu anlaşılır. Stalin; iklimi, doğal kaynakları ve stratejik konumu nedeniyle Sovyetler Birliği için çok değerli olan yarımadayı Slavlaştırmak, Tatar nüfusundan sonsuza dek kurtulmak için savaşın yarattığı hengâmeyi kullanmış olabilir. Stalin'in, Türk Boğazları'nın kontrolünün ele geçirmeye hazırlanırken, Türkiye üzerindeki Sovyet etkisini ve Sovyet-Türk sınırı üzerindeki baskıyı arttırmak için, Türkiye yakınında yaşayan tüm Türk gruplarını uzaklaştırmak istemesi de başka bir sebep olabilir. Türk-Gürcü sınırındaki Maşkati Türkleri, Almanlarla irtibatları olmamasına rağmen, Sovyet Ermenileri ile değiştirildi. Benzer biçimde, Sovyet rejimi boğaz-

106 Fisher, *Crimean Tatars*, 160-62.

107 Osman Türkay, "The Tragedy of the Crimean Tatars," *Index on Censorship* 1(1970), 1970, Fisher, *Crimean Tatars*, 162'de yer aldığı üzere.

larda Rus üsleri kurmak için bastırmaya başladığında, Kırım Tatarları, Rus ve Ukraynalılar ile değiştirildi. Böylece, Tatarların Almanlarla işbirliği yaptığı iddiası, sürgün için bir mazeret haline geldi; asıl niyet, Tatar nüfusunu, Kırım'dan çıkarmaktı. Bu çaba, 1783 işgalinden beri süregelen Rus siyasetinin bir sonucuydu ve Anadolu Türkleri karşısında uygulanacak daha saldırgan bir siyasetin hazırlığıydı. Kırım ÖSSC'si dağıtıldı ve 1946'da *oblast* statüsüne düşürülerek 1954'te Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlandı.¹⁰⁸

Son 150 yılda, Tatar Müslüman mirasının izlerinin kültürel ve siyasi olarak silinmesine dönük politikalar, 1944'teki Sovyet sürgün tasarılarından sonra Tatar nüfusunun tarihi, kültürel ve dilsel izlerinin silinmesine dönük sistematik uygulamalarla doruğa çıktı. Birkaç istisna dışında, evler, bağlar, bahçeler, sürgün edilenlerin mezarları gibi, kalan tüm tarihi binalar, anıtlar ve diğer sanat eserleri de tahrip edildi. Yazılı eserler de aynı akıbeti yaşadı: Sovyet dönemine ait olanlar dâhil, Kırım Tatar lisanında basılan tüm çalışmalar, Kırım'daki ve Sovyetler Birliği'ndeki kütüphanelerden toplanarak imha edildi. Bahçesaray ve Canköy hariç, yüzlerce kentin, kasabanın ve köyün ismi Rus muadilleriyle değiştirildi. 1944'ten 1980'lerin sonuna dek, "Kırım Tatarı" ifadesinin kullanılması yasaktı. Tatarlar'ın arkasında bıraktığı tüm mallar müsadere edildi. 1944 yazından başlayarak, yerlerine Ruslar ve Ukraynalılar yerleştirildi.¹⁰⁹

Tatarlar, ulusal hakların iadesi ve Kırım'a dönüş hakkının elde edilmesine dönük eylemler düzenlemeye ve yürütmeye başladılar.

108 Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi," 462; Kırımlı, "Kırım'da Topyekün Tehcir ve Katliam," 41-42; Fisher, *Crimean Tatars*, 168-70.

109 Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi," 462; Atmaca, *Sürgünler ve Soykırımlar*, 231-35; Fisher, *Crimean Tatars*, 171-72, 74.

KIRIM'DAN SÜRGÜN YILLARI

Tatarlar, sürgünde, 1953'te Stalin'in ölümüne kadar oldukça çetin koşullarda yaşadı. Yerleştirildikleri bölgelerde de şiddetli kısıtlamalara maruz kaldılar. Seyahat yasağı, eski partizanlar için 1954'te ve tüm Tatarlar için Nisan 1956'da kalktı. Karar, Tatarların SSCB'nin çoğu diğer bölgesine yerleşmesini zorlaştıracak biçimde kamuoyundan gizlendi ama ailelerin birleşmesine izin verildi ve birçok Tatar, Özbekistan'da toplandı. Kırım Tatar Türklerine, iki haftada bir *Lenin Bayrağı* adlı dergiyi çıkarmaları, her yıl birkaç kitap (Kırım ve Kırım Tatarı sözcükleri hâlen yasaklı olmasına rağmen) basmaları ve *Kaytarma Ansambli* adlı halk müziği topluluğunu kurmaları için izin verildi. Bu imtiyazların sınırları belliydi, ancak Kruşçev'in 1956'da verdiği, Sovyetler Birliği içerisinde göç ettirilmiş çoğu toplumun şartlarının iyileştirilmesine dair nutku, Kırım Tatarları'nı (ya da Ahıska Türkleri ve Volga Almanlarını) kapsamıyordu. Şartları iyileştirilen toplumların tersine bu üç toplumun, vatanlarına geri dönüşlerine dair kısıtlamalar yürürlükte kaldı.¹¹⁰

Bireysel ve ulusal haklarının reddinin devamıyla karşılaşan ve hareket ve yayın üzerindeki yasakların kısmen kaldırılmasından faydalanmaya çalışan Tatarlar, ulusal hakların iadesi ve Kırım'a dönüş hakkının elde edilmesine dönük eylemler düzenlemeye ve yürütmeye başladılar. Çabalar, birçok kişinin, parti bürolarına ve hükümete, haklarını talep eden bireysel ve toplu dilekçeler göndermelerine başladı. Bu safhayı, 1960'ların başlarında her Tatar yerleşim bölgesinde kültürel ve siyasi komitelerin kurulması izledi. Bu gruplar, Tatarları, geçmişleri Alman işgaline dair gerçekler ve toplum olarak 1944'ten sonra yaşadıkları adaletsizlikler hakkında bilgilendiriyordu. Aynı komiteler, dilekçeleri vermek, bunları takip etmek, isteklerini makamların dikkatine sunmak için Moskova'ya delegeler gönderdiler. Böylece, tüm engellere rağmen bir Tatar Ulusal Hareketi doğdu ve Kırım Tatar toplumunun desteğini kazandı. Yurt dışından destek almaksızın, ki bu Sovyet Yahudilerinin durumunda çok önemliydi ve Sovyet makamlarının tacizlerine rağmen, Kırım Ulusal Hareketi'nin kurduğu baskı sonucu, resmî makamlar da taleplere kulak vermek zorunda kaldı.¹¹¹

9 Eylül 1967'de, Tatar bölgelerinde yayınlanan resmî kararnameyle Kırım Tatarları'nın durumu kısmen iyileştirildi. "Kırım Tatarı" lafzı hâlâ yasaklıydı-çözüm olarak "önceden Kırım'da ikamet eden Tatar ulusu vatandaşları" tanımlaması seçildi. Kararname, sürgünün haksız olduğunu belirtmekle birlikte, sürgün edilenlerin, yeni ikametlerinde kök saldıklarını vurguladı. Filhakika, Kırım'a dönüş yasağı, yerel makamlara gönderilen gizli bir kararname ile devam etti. Resmî kararname, ulusal haklarının iadesine dönük genel resmî açıklama yapılması, yasadışı müsadere edilen malların iadesi ve en önemlisi, Kırım'a dönüş hakkı verilmesi ile Kırım ÖSSC'nin yeniden kurulmasını umut eden Tatarların beklentilerini karşılamadı. Son iki talep, Kırım Tatar varlığı, Tatar ulusundan farklı olduğu gerekçesiyle açıkça reddedildi. Vaatlerin aksine, hakların iadesi ilanı sadece Tatarların yaşadığı

110 Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi," 462; Fisher, *Crimean Tatars*, 174-75.

111 Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi," 462-63; Fisher, *Crimean Tatars*, 175-77.

bölgelerde kamuoyuna açıklandı. Sonuç olarak, Sovyet toplumunun çoğunluğu, hakların resmen geri iadesinden bihaberdi ve Tatar Ulusal Hareketi'nin sivil haklar mücadelesine destek vermedi.¹¹²

Talepleri sadece kısmen karşılanan Kırım Tatar önderliği, Sovyet hükümeti üzerindeki baskıyı artırdı. İnsan haklarıyla ilgilendikleri bilinen Sovyet entelektüelleri ile de bağlantı kuruldu. En önemlisi, bazı Tatarları, Kırım'a dönmeleri için yüreklendirdiler. Kararname-nin üstü kapalı diline aldanan ve girişlerine dair resmî karardan bihaber olan birçok başka Tatar, kendi imkânlarıyla Kırım'a döndüler. Dönenlerin hepsi, açıkça Moskova'dan gelen emirler üzerine, dönenlerin kayıtlarını yapmayı reddeden Kırım yerel makamları tarafın-dan sert tepkiyle karşılandı. Dönenler, kayıtları yapılmadıkça Kırım'da yaşayıp, çalışamaz-lardı. Sadece 1968'de, 10,000 kişiye varan bir grup tekrar zorla yarımadadan kovuldu. Bunlar yaşanırken Kırım'daki Slav yerleşimleri de, Tatarların geri dönüşlerini imkânsız hâle getirmek için daha fazla desteklendi. Günümüz Kırımı'nda yaşayan Rus sakinlerin önemli kısmı, bu dönemde yerleşmiştir. Bu engellerle karşılaşan Ulusal Hareket üyeleri itirazlarını artırarak, uluslararası kurumlara ve fazla ilgisini çekemese de, kamuoyuna çağrıda bulundu. Bütün bu çabalara rağmen seksenlerin ortasına kadar Kırım'da ikamet etmelerine izin verilenlerin sayısı, ne yazık ki 10,000'i geçmedi.¹¹³

Bu sırada, Tatar entelektüelleri, gazeteleri *Lenin Bayrağı* ve yayınevleri ile kültür ve eği-tim kurumlarındaki mevkileri sayesinde Kırım Tatar ulusal bilincini gayretlendirme çabalarını sürdürdüler. Yayın ve araştırmalarıyla, yazılı Kırım Tatar lisanını canlı tutmaya çabaladılar.¹¹⁴

112 Fisher, *Crimean Tatars*, 178-80; Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi," 463.

113 Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi," 463; Fisher, *Crimean Tatars*, 180-81. BM İnsan Hakları Konseyi'ne gönderilen dilekçeler için bkz. *Kırım'daki Soykırımı Unutmayınız*, 77-90.

114 Fisher, *Crimean Tatars*, 181, 199, 200.

Son Söz:
DÖNÜŞ VE BUGÜN

III. BÖLÜM

SON SÖZ: DÖNÜŞ VE BUGÜN

Kırım Türklerinin durumu, ancak 1980'lerin ikinci yarısında, Gorbaçov'un *Glasnost* ve *Perestroika*'sıyla devlet politikalarının liberalleşmesi sonucu değişti. Kırım Tatarları, Temmuz 1987'deki dört günlük Kızıl Meydan işgaliyle, dünyanın ilgisini davalarına çektiler. Bundan sonra anavatana yeni bir göç dalgasına giriştiler ve yerel makamların önleme çabasına rağmen, her ne pahasına olursa olsun burada kalmakta kararlı davrandılar. Nisan 1989'da, geri dönenlerin sayısı 40.000'i geçmişti. Altı ay sonra, Sovyetler Birliği yıkılmaya yüz tutmuşken, Sovyet Başkanlık Divanı, geçmişte haksızlığa uğrayan Kırım Tatarları ve Sovyetler Birliği'nin diğer tüm halklarının haklarını güvence altına alan bir bildiri yayınladı. Müteakip yıllarda anayurda göç daha da büyük artış kaydetti.¹¹⁵

Lakin Tatarların dönüşü ve Kırım Tatar ulusal özerkliğinin yeniden sağlanması ihtimali, burada çoğunluğu oluşturan Rus sakinler arasında kaygıya neden oldu. Tepki olarak, böyle bir gelişmenin önünü almak amacıyla, Şubat 1991'de, Tatarların yer almadığı Kırım Özerk Cumhuriyeti'ni kurdular. Yeni yönetim, Tatarların dönüşü konusundaki eski olumsuz siyaseti devam ettirdi. Tatarların güçlü tepkisi, 1993'te Rus milliyetçilerini 98 üyeli

¹¹⁵ Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi," 464; Atmaca, *Sürgünler ve Soykırımlar*, 243-44.

Kırım Meclisi'nde 14 Tatar vekil için kota koymaya mecbur bıraktı. Meclisteki Rus çoğunluk, nihayet 14 koltuk kotasını da kaldırıp bunları tamamen meclis dışında bırakacak şekilde, Tatarlar lehine herhangi bir gelişmenin önünü tıkamayı sürdürdü. Yirmi birinci yüzyılın ilk on yılında, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden on beş yıl sonra yaklaşık 300,000 Tatar, Ukrayna'ya dönmüş bulunuyordu. İktisadi, toplumsal, eğitimsel ve kültürel alanlarda mevkilerini yeniden kazanmaya çalışırken, zorluklarla ve büyük dirençle karşılaştılar.¹¹⁶ 2010'larda hâlâ, 2,200,000 olan Kırım nüfusunun 300,000'i, yani %12'den azı, Tatar'dı.¹¹⁷

2014 başlarında Ukrayna'da yaşanan karışıklık sırasında Rus birlikleri, Kırım yarımadasını işgal etti ve Kırım Tatarları'nın çoğunun katılmayı reddettiği bir referandum ile, Ukrayna'nın oldubittiyi tanımayı reddetmesine rağmen yarımada, Rusya Federasyonu'na bağlandı. Tatarlar işgale karşı çıktı, iki yüz yıllık Rus egemenliğinin acı hatıraları hâlâ canlıydı; Rusya Başkanı, hakların ve yaşam koşullarının iyileştirilmesini vaat etti ve Tatar Türkçesi'ni, Rusça ve Ukraynaca ile birlikte Kırım'ın üç resmî dilinden biri ilan etti. Kendi paylarına Kırım yerel makamları, Tatar kültürü ve dininin korunmasını sağlamaya söz verdi ve hükümet mevkilerinin yüzde yirmisinin Tatarlara ayrıldığını ilan etti. Ne var ki aynı zamanda, Tatarların mevcut topraklarını, Kırım içerisinde başka arazilerle değiştirmelerinin gerekebileceği de açıklandı.¹¹⁸ Verilen vaatler yerine getirilecek mi, yoksa 1774'teki bağımsızlık ilanı ve 1784'teki ilhaktan sonra olduğu gibi acı bir düş kırıklığıyla mı sonuçlanacaklar, onu zaman gösterecek.

116 Kırımlı, "Rus İdaresi Dönemi," 464.

117 Alice Speri, "Crimean Tatars Hardly Reassured by Putin's Promises of Inclusion," *Vice News*, <http://news.vice.com/article/crimean-tatars-hardly-reassured-by-putin-s-promises-of-inclusion> (erişim 24 Mayıs 2014)

118 Denis Dyomkin, "Putin Tells Crimean Tatars Their Place is in Russia," Reuters, <http://in.reuters.com/article/2014/05/16/uk-ukraine-crisis-the-Crimea-Tatars-idINKBN0DW1B020140516> (erişim 24 Mayıs 2014); Speri, "Crimean Tatars Hardly Reassured."

EK: KIRIM TARİHİ ZAMAN ÇİZELGESİ

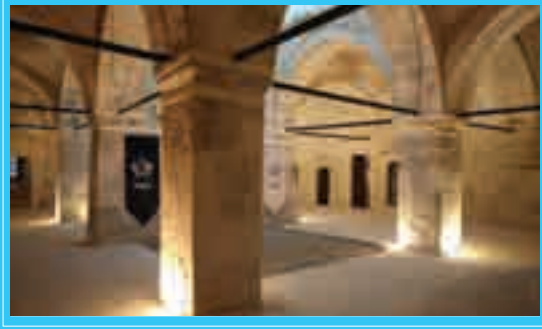
- 1239: Çoğunlukla zapt edilmiş Kıpçaklardan oluşan, Cengiz Han'ın torunu Batu Han idaresindeki ordu, hâlen kendisi de Kıpçakların ikamet ettiği Kırım'ı ele geçirdi. Yarımada, Altınordu'ya katıldı.
- 1441: Hacı Giray Han tarafından Kırım Hanlığı kuruldu.
- 1475: Osmanlılar, Kırım sahillerindeki tüm Cenova limanlarını ele geçirdi ve tahta Mengli Giray'ı geçirerek, Hanlık üzerindeki hükümranlığını kurdu.
- 1502: Mengli Giray, Altınordu varlığına son verdi. Hanlık ve Ruslar, özellikle Kazan ve Astrahan için miras kavgasına girişti.
- 1523: Muhammed Giray Han, Kazan ve Astrahan'ı zapt etti ve Moskova çevresini yaktı. Kısa süre sonra Nogaylar tarafından öldürüldü ve kazanımları kaybedildi.
- 1552: Kazan ve Astrahan'ı tekrar ele geçiren Sahib Giray Han öldürüldü ve yerine İstanbul'dan gelen Devlet Giray geçirildi. Bu fırsattan istifade eden Ruslar, Kazan'ı ve iki yıl sonra da Astrahan'ı işgal etti.
- 1569: Osmanlıların Don ve Volga arasında bir kanal açıp Astrahan'ı tekrar ele geçirme planı, büyük oranda Kırımlılar yüzünden başarısız oldu.
- 1571: Devlet Giray Han, kalıcı bir etkisi olmaksızın Moskova'yı kuşattı.
- 1584-88: Osmanlı Sultanı'nın adı, 2. İslam Giray döneminde Hanlığın siyaseten gidecek Osmanlı'ya bağlanmasını işaret eder biçimde, Cuma namazlarında telaffuz edilmeye başlandı.
- 1654: Dinyeper'deki Ukrayna Kazaklarının reisi Bohdan Khmelnytsky, Kırım ve Osmanlılarla görüşme talebi geri çevrilince, Rusya ile barış yaptı. Böylece Rusya, Doğu Avrupa'daki kuvvetini daha da tahkim etmiş oldu.
- 1696: Osmanlılara karşı Kutsal İttifak'a katılan Rusya, 1700 İstanbul Antlaşması ile resmen kendine verilecek olan Azov kalesini ele geçirdi. Osmanlılar, Prut Nehir Seferi ile kaleyi 1711'de geri aldı.
- 1736-38: Kırım'da ilk Rus işgalleri.
- 21 Temmuz 1774: Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla, Kırım'ın bağımsızlığı ilan edildi.
- 21 Mart 1779: Rus taraftarı Şahin Giray'a karşı yapılan ayaklanmanın bastırılması üzerine, Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında, Kırım'ın bağımsızlığını teyit eden Aynalıkavak Muahedenâmesi imzalandı.
- 1783: Şahin Giray karşıtı ikinci bir ayaklanmanın bastırılması üzerine Rusya, Kırım'ı işgal ve ilhak etti. Bunu izleyen yirmi yıl içinde on binlerce Tatar, Kırım'dan göç etti.

- 10 Ocak 1792: Kırım'ı tekrar ele geçirmek için yapılan başarısız savaştan sonra Osmanlılar, Yaş Antlaşmasıyla, Kırım'ı daimi olarak kaybetti.
- 1860-61: Kırım Savaşı'ndan (1853-56) sonra, Çar hükümeti tarafından da teşvik edilen büyük bir Tatar göç dalgası başladı.
- 1874: Tatar gençleri için askerlik hizmeti yükümlülüğü getirilmesi üzerine göç dalgaları 1902'ye dek sürdü.
- 26 Aralık 1917: Numan Çelebi Cihan liderliğinde, bağımsız Kırım Demokratik Cumhuriyeti kuruldu.
- 23 Şubat 1918: Kırım Demokratik Cumhuriyeti, Bolşevikler tarafından dağıtıldı.
- 18 Ekim 1921: Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ÖSSC) kuruldu.
- 18 Mayıs 1944: Kırım'da kalan tüm Tatar nüfusu, Stalin'in emriyle doğuya sürüldü.
- 28 Temmuz 1946: Kırım ÖSSC'si dağıtıldı ve *oblast* statüsüne düşürüldü.
- 19 Şubat 1954: Kırım, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlandı.
- 28 Nisan 1956: Tatar nüfusunun yer değiştirmesine dair ağır sınırlamalar kaldırıldı ama Kırım'a dönüş izni verilmedi.
- 5 Eylül 1967: Kırım Tatarları'nın durumu, resmî kararname ile iyileştirildi ama Kırım'a dönüş hakkı yine tanınmadı.
- 23-26 Temmuz 1987: Tatarlar, Moskova, Kızıl Meydan'da dört günlük eylem düzenledi. Sonrasında, makamların engellemelerine dair süregelen çabalara rağmen, binler hâlinde Kırım'a döndüler.
- 12 Şubat 1991: Ukrayna'ya bağlı olarak, Özerk bir Kırım Cumhuriyeti kuruldu. Tatarların yarımadaya dönüşü sürdü; sayıları, 2014'te toplam Kırım nüfusunun %12'sine ulaştı.
- 11, 16, 18 Mart 2014: Rusya ve AB yanlısı karşıt gösteriler üzerine, Rus yanlısı Özerk Kırım Cumhuriyeti Meclisi bağımsızlığını ilan etti. Beş gün sonra, Tatarlar tarafından boykot edilen referandum ile Kırım, Rusya Federasyonu'na bağlandı. Bu durum, 18 Mart'ta Rusya Başkanı Vladimir Putin tarafından imzalanarak tasdik edildi.

KAYNAKLAR

KIRIM'IN KISA TARİHİ

KAYNAKLAR

- Atmaca, Tayfun. *Sömürülen Topraklarda Sürgünler ve Soykırımlar*. Ankara, 2009.
- Dyomkin, Denis. "Putin Tells Crimean Tatars Their Place is in Russia," *Reuters*, <http://in.reuters.com/article/2014/05/16/uk-ukraine-crisis-the-Crimea-TatarsidINKBN-ODW1B0> 20140516. Erişim 24 Mayıs 2014.
- Fisher, Alan W. *The Crimean Tatars*. Stanford, 1987.
- Fisher, Alan W. "The Crimean Tatars, the USSR, and Turkey," *Soviet Asian Ethnic Frontiers*. Haz. William O. Mc Cagg, Jr. Ve Brian D. Silver, 1-24. New York, 1979.
- Idiyatullina, Gul'nara. "Beginning of the Modernization Process in Tatar Society." *Tatar History and Civilization*, 208-19. İstanbul, 2010
- İnalcık, Halil. "Struggle for East-European Empire: 1400-1700 — the Crimean Khanate, Ottomans and the Rise of the Russian Empire." *The Turkish Yearbook* 21 (1991), 1-16.
- İnalcık, Halil. "Kırım Hanlığı." *TDV İslam Ansiklopedisi*.
- İnalcık, Halil. "Yeni Vesikalara göre Kırım Hanlığı'nın Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi." *Bellekten* 8 (1944): 185-229.
- İnalcık, Halil. "Osmanlı-Rus İlişkileri." *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl (1491-1992)*, 25-36. Ankara, 1999.
- İnalcık, Halil. "The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans." *Essays in Ottoman History*, 415-45. İstanbul, 1998.
- İnalcık, Halil. "Power Relationship between Russia, Crimea and the Ottoman Empire as Reflected in Titulature." *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society*, 369-411. Bloomington, 1993.
- İnalcık, Halil. "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)." *Bellekten* 46 (1948): 349-402.
- İsen, Mustafa ve İsmail Hakkı Aksoyak. *Vuslati Ali Bey: Gazâ-Nâme-i Çehrin*. Ankara, 2003.
- Ishaqov, Damir. "Introduction." *Tatar History and Civilization* içinde 17-31. İstanbul, 2010.
- Ishaqov, Damir. "Islamic Turco-Tatar States in the 15th — 16th Centuries," *Tatar History and Civilization*, 117-78. İstanbul, 2010.
- İslam Ansiklopedisi. Başlık "Kırım."

Kırimal, Edige. "Kırım'da Topyekün Tehcir ve Katliam." *Kırım'daki Soykırımı Unutmayınız*. Haz. Sabri Arıkan. Ankara, 1994

Kırım'daki Soykırımı Unutmayınız. Haz. Sabri Arıkan. Ankara, 1994.

Kırımlı, Hakan. "Rus İdaresi Dönemi." *TDV İslam Ansiklopedisi*.

Kırımlı, Hakan. *National Movements and National Identity among Crimean Tatars*. Leiden, 1996.

Özenbaşı, Ahmet. Çarlık *Hâkimiyetinde Kırım Faciası*. Çev. İsmail Otar. Eskişehir, 2004.

Speri, Alice. "Crimean Tatars Hardly Reassured by Putin's Promises of Inclusion." *Vice News*, <http://news.vice.com/article/crimean-Tatars-hardly-reassured-by-putin-s-promises-of-inclusion>. Erişim 24 Mayıs 2014.

Uzmailov, Iskander ve Mirqasim Usmanov. "The Djocid Nation and its Islamization: Muslim Culture of the Golden Horde Period." *Tatar History and Civilization*, 75-115. İstanbul, 2010.

FOTOĞRAF VE RESİM KAYNAKLARI

http://www.wikiwand.com/en/Russo-Turkish_War_

Bahçesaray gravürü Kaynak

<http://www.runivers.ru/upload/iblock/598/Bakhchisaray.jpg>

1.Petro fotoğrafı kaynak

<http://www.computerra.ru/93116/300-let-tsyifiri-na-rusi-pyotr-perviy-i-edinstvennyiy/>

Devlet Giray resim kaynağı

<http://nethistory.su/blog/43266791103/KRYIMSKIE-HANYI--REFORMATORYI.-CHAST-1.-PERVYIY-KRYIMSKIY-HAN.-H#>

Mehmet Giray resim kaynağı

<http://nethistory.su/blog/43266791103/KRYIMSKIE-HANYI--REFORMATORYI.-CHAST-1.-PERVYIY-KRYIMSKIY-HAN.-H#>

Sahib Giray fotoğrafı kaynağı

<http://bulgariavolgaria.blogspot.com.tr/2014/04/bulgarlar-gocerler-ve-ciftcilerin-bir.html>

Astrahan resim kaynağı

<http://astkraeved.livejournal.com/3916.html>

Astrahan_2 resim kaynağı

<http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/170033>

Kazan resim kaynağı

<https://ru.wikipedia.org/wiki/>

Bolşevik dönemi fotoğrafı kaynağı

<http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/21>